

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ
КАФЕДРА МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ФІНАНСІВ

До захисту допустити:
Завідувач кафедри

Горбашевська
Горбашевська М.О.
(підпис) (ПІБ завідувача кафедри)

« 29 » грудня 2023р.

**«ТІНІЗАЦІЯ БІЗНЕСУ ТА МЕХАНІЗМИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ В СИСТЕМІ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти другого
(магістерського) рівня вищої
освіти
освітньо-професійної програми
«Менеджмент. Управління
фінансово-економічною
безпекою»
Подсікера Сергій Семенович

Науковий керівник:
Омельченко В. Я., професор
кафедри менеджменту та
фінансів, д.е.н.
Рецензент:
Боєнко Олена Юріївна,
кандидат економічних наук, доцент
Донецький національний
університет імені Василя Стуса
(м. Вінниця)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою 90 А
Секретар ЕК *А.Г.*
« 18 » січня 2024 р.

МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ КАФЕДРА МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ФІНАНСІВ

Рівень вищої освіти Магістр

Шифр та назва спеціальності 073 «Менеджмент»

Освітньо-професійна програма Менеджмент. Управління фінансово-економічною безпекою

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____,
(науковий ступінь, вчене звання)

(ПІП завідувача кафедри)

« _____ » _____ 202__ р.

ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Подсікери Сергія Семеновича

1. Тема роботи «Тінізація бізнесу та механізми її подолання в системі економічної безпеки держави» керівник роботи Омельченко В. Я., професор кафедри менеджменту та фінансів, д.е.н., затверджені наказом Маріупольського державного університету від «__» _____ 20__ року № _____

2. Строк подання здобувачем роботи _____

3. Вихідні дані до роботи (мета, об'єкт, предмет):

- Метою даного дослідження є вивчення явища тінізації бізнесу, аналіз механізмів, що його породжують, дослідження теоретичних засад функціонування тіньового сектору економіки та аналіз його впливу на рівень економічної безпеки країни, дослідження взаємозв'язків між тіньовою економікою, фінансовою стабільністю та економічним зростанням, визначення напрямків детінізації української економіки, зокрема в умовах воєнного періоду та розробка ефективних стратегій та інструментів для подолання цього явища в рамках системи економічної безпеки держави;

- Об'єктом дослідження є процеси тінізації бізнесу в економіці держави, а також причини, що впливають на цей процес;

- Предметом дослідження є система економічної безпеки держави та її здатність впоратися з явищем тінізації бізнесу.

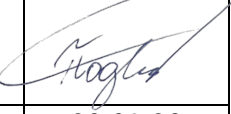
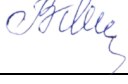
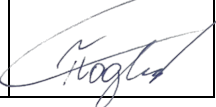
4. Зміст роботи (перелік питань, які потрібно розробити)

Розділ 1. Теоретичний аспект тінізації бізнесу та методичні засади формування економічної безпеки країни.

Розділ 2. Аналіз сучасного стану державного регулювання детінізації економіки в Україні. динаміка тіньової економіки та її вплив на економічне зростання та фінансову стабільність.

Розділ 3. Практичні рекомендації до зниження рівня тіньової економіки та підвищення рівня економічної безпеки в умовах воєнного стану.

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Омельченко В. Я., професор кафедри менеджменту та фінансів, д.е.н.	20.09.23 	20.09.23
2	Омельченко В. Я., професор кафедри менеджменту та фінансів, д.е.н.	20.09.23 	20.09.23
3	Омельченко В. Я., професор кафедри менеджменту та фінансів, д.е.н.	20.09.23 	20.09.23

6. Дата видачі завдання 20 вересня 2023 р

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми кваліфікації роботи	до 01.09.2023	
2	Затвердження теми кваліфікаційної роботи та наукового керівника	20.09.2023	
3	Консультація з науковим керівником	постійно	
4	Робота з науковою літературою. Визначення плану кваліфікаційної роботи	до 20.09.2020	
5	Робота над теоретичною частиною кваліфікаційної роботи	20.09.2023-16.10.2023	
6	Подання на перевірку теоретичної частини кваліфікаційної роботи науковому керівнику	до 16.10.2023	
7	Переддипломна практика	11.09.2023 - 29.09.2023	
8	Робота над аналітичною частиною кваліфікаційної роботи	16.10.2023-05.12.2023	
9	Подання на перевірку аналітичної частини кваліфікаційної роботи науковому керівнику	до 05.12.2023	
10	Попередній захист кваліфікаційної роботи	19.12.2023	
11	Подання кваліфікаційної роботи на кафедру	до 29.12.2023	
12	Захист кваліфікаційної роботи	16.01.2024-17.01.2024	

Здобувач

(підпис)

Подсікера С.С.
(прізвище та ініціали)

Науковий керівник роботи

(підпис)

Омельченко В. Я.

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТІНІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ.....	11
1.1 Поняття «тіньова економіка» та причини виникнення тіньового бізнесу в Україні.....	12
1.2 Основні характеристики та форми тіньової економіки.....	19
1.3 Негативні та позитивні фактори тінізації економіки.....	25
1.4 Визначення поняття «економічна безпека» її завдання та складові частини.....	28
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТА ФІНАНСОВУ СТАБІЛЬНІСТЬ.....	37
2.1 Загальні тенденції тіньової економіки в Україні та зміни в ключових макроекономічних показниках до та після періоду воєнних подій.....	37
2.2 Моделювання впливу тінізації економіки на економічну безпеку...	47
2.3 Аналіз ключових чинників, що впливають на економічний розвиток та фінансову стабільність України.....	49
2.4 Аналіз інструментарію управління економічною безпекою країни.....	55
Висновки до розділу 2.....	58
РОЗДІЛ 3 ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ПОСИЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	61
3.1 Засоби зменшення тіньової економіки в контексті забезпечення економічної безпеки країни.....	61
3.2 Рекомендації щодо стабілізації української економіки в умовах воєнного стану.....	62

3.3 Шляхи удосконалення нормативно-правового забезпечення державного регулювання детінізації економіки.....	69
Висновки до розділу 3.....	75
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	83
ДОДАТКИ.....	90

ВСТУП

Проблема тіньової економіки в Україні наразі набула особливої актуальності, оскільки українське суспільство обрало розвиток у руслі Європи. Однією з умов вступу нашої країни до Євросоюзу - скорочення тіньової економіки. Обіг тіньового капіталу в Україні руйнує економічну систему країни, і основний шлях покращення вітчизняної економіки – це виведення цих капіталів із тіні. Ухилення від сплати податків, спричинене девіантною поведінкою платників податків, становить значну частину тіньової економіки в Україні [53].

Актуальність теми. Дана тема дослідження має високу актуальність в контексті сучасних економічних викликів, у зв'язку із постійними змінами суспільно-політичних відносин та зростаючими дисбалансами у фінансових потоках національної економіки, включаючи дефіцит бюджетних ресурсів. Тіньова економіка представляє собою значущу загрозу для економічної безпеки держави, порушуючи ефективність системи оподаткування, сприяючи розповсюдженню корупції та викликаючи нерівноваги в конкурентному середовищі. Розуміння та ефективне подолання явища тінізації бізнесу є критично важливим для забезпечення стабільності та розвитку країни. Однією з ключових складових цього процесу є мінімізація негативного впливу тіньових операцій на економічну безпеку країни. Програма детінізації представляє собою один із ключових стратегічних напрямків державної економічної політики України, оскільки відповідно до оцінок Міністерства економічного розвитку та торгівлі, тіньова економіка в Україні становить 42% від обсягу офіційного ВВП і для ефективного зменшення її рівня залишається необхідність визначення джерел виникнення, механізмів розвитку, взаємозв'язку з офіційною економікою та впливу на стабільність системи в цілому.

Мета роботи - дослідження теоретичних засад функціонування тіньового сектору економіки, аналіз причин, що його породжують, дослідження рівня його впливу на економічну безпеку країни, визначення напрямків детінізації української економіки, зокрема в умовах воєнного періоду та розробка інструментів для подолання цього явища в рамках системи економічної безпеки держави.

Для досягнення поставленої мети в роботі вирішуються такі **завдання**:

- провести аналіз наукової літератури та теоретичних підходів для формулювання точного визначення терміну «тінізація бізнесу»;
- дослідити причини виникнення та поширення тінізації бізнесу в умовах сучасної економічної системи;
- визначити сутність тінізації бізнесу та її вплив на економічну безпеку;
- класифікувати різні форми тінізації бізнесу та надати їхні детальні характеристики;
- провести аналіз наукової літератури для визначення поняття «економічна безпека» її завдань та складових частин;
- проаналізувати фактори, що призводять до поширення тіньового сектору економіки;
- визначити вплив економічних, соціальних та політичних чинників на тінізацію бізнес-процесів в Україні;
- визначити переваги та недоліки тінізації бізнесу;
- виділити наслідки тінізації бізнесу для економіки та економічної безпеки країни;
- проаналізувати сучасні тенденції тінізації та їхні взаємозв'язки для розуміння масштабів проблеми;
- вивчення її взаємозв'язку з економічним зростанням країни;
- аналіз основних факторів, що впливають на економічний розвиток та фінансову стабільність України;

- визначити вплив тінізації бізнесу на ключові економічні показники, такі як ВВП, зайнятість, інвестиції тощо;
- оцінити загрозу, яку тінізація може становити для економічної безпеки України та запропонувати заходи для подолання цих наслідків;
- розробити пропозиції щодо правових, економічних та інших механізмів подолання тінізації бізнесу та підвищення рівня економічної безпеки держави.

Об’єкт дослідження - процеси тінізації бізнесу в економіці держави, а також причини, що впливають на цей процес.

Предмет дослідження - система економічної безпеки держави та її здатність впоратися з явищем тінізації бізнесу.

Теоретичною основою для написання роботи стали наукові труди видатних дослідників, таких як: Б. Губський, А. Качинський, О. Мороз, Є. Олейников, В. Поплавський, Н. Роева, В. Шлемко та інші, роботи яких присвячені теоретичним основам формування економічної безпеки держави; Варналій З. С., Коркоць О. М., Шумська С. С., Белев Б., Гутман П. М., Шнейдер Ф. та інші, роботи яких полягали у вивченні аспектів тіньової економіки. Особливий акцент на концептуальному розгляді тіньової економіки здійснив Варналій З. С. З іншого боку, Гутман П. М. та Шумська С. С., які звернули свою увагу на можливі методи її вимірювання. Також варто відзначити внесок Шнейдера Ф., який детально досліджував рівень тіньової економіки у різних країнах світу.

Виявлення та аналіз існуючих досліджень у відношенні надзвичайно важливого питання – підвищення економічної безпеки країни через зменшення негативного впливу тіньового сектору економіки на економічний розвиток, підтвердили, що ці аспекти залишаються в значній мірі недостатньо дослідженими. На сьогодні відзначається відсутність чіткого визначення поняття «тіньова економіка», а також відсутність його закріплення в законодавстві України.

Така недорозвинутість концептуальних засад та правового врегулювання у цій сфері ускладнює вирішення завдань щодо забезпечення економічної стійкості та безпеки країни. Дотримуючись підходу систематизації існуючих досліджень, можна визначити, що на сучасному етапі невідомість та відсутність чітких визначень взаємозв'язку тіньового сектору з економічною безпекою стають значущими факторами, що потребують подальшого наукового вивчення та правового врегулювання.

Дана робота базується на інформаційних ресурсах, таких як статистичні та аналітичні звіти Національного банку України, Міністерства фінансів України та Державного комітету статистики. Також використовуються монографії і науково-аналітичні статті вітчизняних і зарубіжних авторів, а також інформаційні ресурси, що опубліковані у періодичних виданнях та доступні в електронній мережі Інтернет.

Дослідження базується на комбінації кількох **методологічних підходів**, зокрема на аналізі літературних джерел, статистичних даних, емпіричних досліджень, а також використанні експертних оцінок. Комплексний підхід дозволяє зрозуміти та визначити основні фактори тінізації бізнесу та розробити ефективні стратегії її подолання.

Наукова новизна даного дослідження полягає у внесенні вкладу в розуміння явища тінізації бізнесу, а саме в розробку новаторських підходів до побудови механізмів подолання цього явища в рамках системи економічної безпеки держави, що може мати практичне значення для розробки політики та стратегій в боротьбі з тіньовою економікою.

Практичне значення отриманих результатів у дослідженні тінізації бізнесу та його впливу на економічну безпеку держави виявляється у ряді ключових аспектів.

1. **Розробка ефективних стратегій боротьби:** Виокремлені в ході дослідження механізми подолання тіньового сектору бізнесу дозволяють розробляти та впроваджувати ефективні стратегії боротьби з негативними явищами. Це важливо для покращення стану економічної безпеки держави.

2. **Оптимізація системи контролю:** Результати дослідження можуть слугувати основою для оптимізації систем контролю за діяльністю підприємств із метою попередження тіньових практик та підвищення прозорості в економіці.

3. **Розробка інноваційних підходів до регулювання:** Отримані результати можуть слугувати основою для розроблення інноваційних підходів до регулювання підприємницької діяльності з урахуванням сучасних тенденцій та викликів.

4. **Формування програм та політик:** Отримані результати дослідження можуть бути використані для формування програм та політик, спрямованих на зменшення тіньового сектору та підвищення рівня економічної безпеки держави.

Отже, практичне використання результатів дослідження сприяє вдосконаленню ефективності заходів з боротьби з тіньовою економікою та підвищенню рівня економічної стабільності держави.

Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 69 найменувань, які розташовані в алфавітному порядку, та додатків. Робота містить 5 таблиць та 9 рисунків. Загальний обсяг дипломної роботи становить 76 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТІНІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

1.1 Поняття «тіньова економіка» та причини виникнення тіньового бізнесу в Україні

Тіньова економіка – це явище, яке супроводжувало людство протягом усієї його історії. Процес аналізу тіньової економіки в Україні зростає в значущості для вчених, які досліджують як теоретичні, так і практичні аспекти цього явища. Під час аналізу тіньової економіки дослідники стикаються з різними труднощами, особливо визначенням самого явища.

Важливо відзначити, що як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій спільноті відсутнє чітке та універсально прийняте визначення змісту терміну «тіньова економіка».

Одне з перших визначень тіньової економіки було запропоновано Віто Танзі, економіст МВФ: тіньова економіка – це частина валового національного продукту, яка через її відсутність у звітності та/або заниження її величини не відображена в офіційній статистиці [15].

Ульріх Тіссен, німецький дослідник, застосовує поняття «тіньова економіка» для тих видів діяльності, в яких створюється нова вартість, що не враховується офіційною статистикою [58, с. 61].

Едгар Л. Фейге надав найбільш повне визначення поняттю «тіньова економіка». Згідно з його поглядами, це економічна діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом обходу державного регулювання, спостереження та оподаткування. Вона охоплює грошові та негрошові операції, що мають правовий характер, охоплюючи весь спектр виробничої економічної діяльності, яка підлягає оподаткуванню [2].

Дуже схожим до визначення поняття Едгар Л. Фейге є й визначення П. Гутманна: тіньова економіка – це будь-яка економічна діяльність, не врахована офіційною статистикою [7, с. 33].

Найбільш відомим є визначення Дж. Д. Сміта, який визначає тіньову економіку як ринок, який виробляє продукцію та надає послуги, як легальні, так і нелегальні, що уникає відображення в офіційному ВВП [13].

У свою чергу, такі вчені як Майкл Флемінг, Джеймс Роман і Джон Фаррелл відзначають, що термін «тіньова економіка» можна згрупувати використовуючи лише два підходи: визначального і поведінкового [4].

Стосовно першого підходу, то він розглядає тіньову економіку як економічні дії, які не зафіксовані. Цей підхід включає одне з найвідоміших визначень тіньової економіки, надане Едвардом Фейгом. Він характеризує тіньову економіку як економічні дії та виручку від них, які уникають або ухиляються від регулювання, оподаткування чи спостереження з боку уряду [3]. Цей підхід також збігається з концепцією Віторіо Танзі, який визначає тіньову економіку як виробництво (або доход), яке не враховане в офіційній статистиці. Це охоплює «...доходи, які не були повідомлені та виявлені податковими органами». Отже, ухилення від оподаткування вказує на те, що податкові органи фіксують менше доходів, ніж фактично існує. Таким чином, це означає, що «країна є багатшою, ніж це відображається у офіційних статистичних даних» [16, с. 344].

Д. Томас згоден з цією концепцією і включає до тіньової економіки «дії, які... не враховані при розрахунку національного доходу» [16, с. 387]. Ф. Сміт визначає тіньову економіку як виробництво на ринку товарів і послуг, чи то законне, чи незаконне, яке не виявляється в офіційних оцінках валового внутрішнього продукту [11]. Т. Корягіна включає до тіньової економіки будь-яку діяльність, пов'язану з виробництвом товарів чи наданням послуг, яка не реєструється офіційною статистикою [37]. М. Миколаєва та А. Шевяков вважають найбільш повним визначенням тіньової економіки те, в якому вона охоплює всю економічну діяльність, що не враховується в офіційній

статистиці і не відображається у валовому внутрішньому продукті [49]. Н. Расков включає до тіньової економіки економічну діяльність, яка не зафіксована через дефіцити в зборі статистичної інформації [1].

Вітчизняний автор О.В. Турчинов зазначає, що тіньова економіка – це економічна діяльність, яка не враховується, не контролюється і не оподатковується державою і (або) спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства. З огляду на запропоноване поняття можна дійти висновку, що Турчинов О.В. підтримує визначення тіньової економіки, що запропонували західні вчені, такі як, зокрема, Е. Фейг, П. Гутманн [59, с. 32].

Такі вчені як: С.М. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко та С.І. Юрій, визначають тіньову економіку як вид економічної діяльності, спрямованої на отримання заборонених доходів, ухиляння від державного, наддержавного і громадського контролю та сплати податків під час здійснення легальних видів економічної діяльності [25, с. 447]. На думку З.С. Варналія, тіньова економіка – складне соціально-економічне явище, яке представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих (як протиправних, так і законних, але аморальних) економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання надприбутків за рахунок приховування доходів та ухилення від сплати податків [24, с. 430].

Підсумовуючи викладене, можна виокремити такі недоліки визначального підходу:

- Суттєве ухилення від сплати податків не завжди є індикатором тіньової економіки, оскільки може бути обумовлене простою помилкою у податковій декларації внаслідок високого рівня складності податкової системи.
- Не враховуються підприємства, які уникали оподаткування, але при цьому дотримувалися чинного законодавства.

- Доходи, отримані від злочинної діяльності (наприклад, торгівля наркотиками), враховуються тільки після їхньої легалізації або вкладення в легальний чи тіньовий сектор економіки.

- Результати можуть бути спотворені через несумісність та недосконалість бази для проведення статистичних обчислень.

З точки зору поведінкового підходу тіньова економіка розглядається як реакція економічних агентів на установлені обмеження з боку держави. За Е. Фейгом, ці економічні дії включають свідомі зусилля уникати офіційного виявлення [3]. За Н. Лойзе, це є нерегульованою системою в суспільстві, в законному та соціальному оточенні, де такі дії регулюються [7].

Цьому підходу притаманні наступні недоліки: не всі дії господарюючих суб'єктів і домогосподарств, що діють у тіньовій економіці, можна тлумачити як реакцію на обмеження з боку держави; підхід схильний до суб'єктивних суджень; значний вплив політичної системи.

У науковій літературі існують ще декілька різних теоретичних підходів до розуміння поняття «тіньова економіка» [61, с. 213]:

- Юридичний (правовий) підхід акцентує увагу на нелегальному характері діяльності, визначаючи тіньову економіку як економічну діяльність поза межами законодавства. Однак його недоліками є відсутність кількісного вимірювання обсягів тіньової економіки та включення в неї злочинів, які не є економічними, і неврахування значного обсягу формально дозволених, але негативних угод та фіктивних операцій.

- Економічний (або податковий) підхід розглядає тіньову економіку як виробництво, яке ухиляється від оподаткування. Проте цей підхід не враховує роботу підприємств, які не сплачують податки, але не подають звіт в органи статистики, а також діяльність домогосподарств.

- Статистичний підхід визначає тіньову економіку як неврахування господарської діяльності органами статистики. Недоліками даного підходу є неврахування економічних правопорушень, які не впливають на обсяги ВВП, а також недосконала інформаційна база статистичних розрахунків.

- Соціологічний підхід зосереджується на соціальних аспектах та мотивації економічної поведінки суб'єктів, не обов'язково економічних. Однак цей підхід обмежений врахуванням соціальних моментів.

- Комплексний підхід поєднує усі зазначені підходи, що дозволяє враховувати різні аспекти тіньової економіки. Визначення тіньової економіки слід використовувати, враховуючи цей комплексний підхід.

Узагальнюючи вищевикладені підходи до визначення поняття «тіньова економіка» можна визначити найбільш поширену дефініцію **«тіньової економіки»**: це економічна діяльність суб'єктів господарювання, яка залишається неврахованою, не контролюється та не оподатковується офіційними державними органами, спрямована на отримання прихованого доходу шляхом порушення чинного законодавства.

Сьогодні в Україні відсутнє чітке та нормативно закріплене визначення поняття «тіньова економіка». Українське законодавство використовує терміни, такі як «недекларована економічна діяльність» чи «економіка тіньового сектору», але конкретне визначення може відрізнитися залежно від контексту закону чи регуляторного акту.

Аналізуючи причини виникнення тіньової економіки головною з них є гранична податкова ставка. При прийнятті рішення щодо того, як працювати, суб'єкт господарювання порівнює легальний прибуток з тим, який він отримує в результаті тіньової діяльності, і, як правило, ризикує, приховуючи результати своєї діяльності. Це може призвести до зниження ефективності економіки та втрати офіційного національного доходу. У роботах В.Мандибури, Ф.Шнайдера, Д.Ернсте [8,9,10,40,41] основний акцент ставиться на те, що високий податковий тягар залишається основним чинником, що спонукає існування тіньової економіки. Емпіричні результати впливу податкового тягаря на тіньову економіку наводяться у працях П.С. Спіро [13], де досліджено вплив прямого і непрямого оподаткування на тіньову економіку.

Однак, крім податків, на рівень тінізації впливають інші чинники, такі як:

1) Економічні причини (економічний спад), пов'язані з економічною кризою та її наслідками.

2) Правові причини, які включають прогалини в законодавстві. Імплементация українських нормативно-правових документів не забезпечує ефективного регулювання господарських відносин. Крім того, загальне податкове навантаження є високим, а системі штрафів бракує логіки. Зокрема, податкове навантаження на заробітну плату настільки велике, що майже всюди люди отримують гроші «в конверті», що мотивує ще більше особу до здійснення тіньової діяльності.

3) Соціальні причини, які включають соціальну несправедливість, нерівний розподіл доходів, порушення соціальних зобов'язань держави, неефективна діяльність держави, деградацію соціально-психологічних орієнтирів, низький рівень життя населення і т.д. Так звані «реформи» призвели до утворення держави номенклатурно-елітного характеру та різкого розриву в доходах громадян. Зменшення довіри до влади стало наслідком цих процесів. Криміналізація суспільства та втрата історичних традицій є результатом деформації суспільної моралі, і це не відбулося без впливу дій державного апарату та урядовців.

4) Політичні причини, такі як політична нестабільність, відсутність цілеспрямованої політики впливу на тіньову економіку, неефективна діяльність правоохоронних органів у боротьбі та протидії тіньовій економіці, корупція і т.д.

5) Історичні причини, пов'язані із сформованими історично особливостями та закономірностями конкретного суспільства.

6) Психологічні причини, що включають здатність членів суспільства використовувати нелегальні шляхи для досягнення поставлених цілей.

7) Соціокультурні причини, які визначають відношення суспільства до тіньової економіки.

Відомо, що влада є не лише політичним, але й передусім економічним феноменом. У часи старої системи бюрократична влада фактично неконтрольовано розпоряджалася державним майном, фінансовими та національними природними багатствами. В трансформаційний період українська економіка отримала однією з головних переваг цілком легальну можливість експлуатувати загально-національну власність разом із корпораціями «тіньовиків», що здійснювалося та продовжується під гаслом економічних реформ із відомою вигодою для особливого «тандему».

Разом із тим, вітчизняні науковці виділяють специфічні причини тіньової економіки (таблиця 1.1), що притаманні національній економічній системі, і саме вони породжують розвиток тіньового обігу [55].

Таблиця 1.1

Причини тіньової економіки

Автор	Причини	Джерело
І.Ю. Приварников, К.В.Степанюк	Криза фінансової системи; високі ставки і складний механізм розрахунку податків; установлення пільгових умов функціонування окремим суб'єктам господарювання; прагнення підприємців одержати надприбутки за рахунок ухилення від органів державного управління; взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами.	[54]
З.С. Варналій	Відсутність сформованої інституційної бази економічної політики; незбалансованість державної регуляторної політики; недосконалість бюджетної політики; деформація структури зайнятості; зловживання монопольним (панівним) становищем цінового характеру; корупція.	[36]

В.К. Васенко, В.В. Гребіник	Стихийний характер розвитку ринкової економіки: нерівномірність розвитку різних сфер, структур економіки та регіонів, інфляційні процеси тощо. Тіньовий складник економіки посилюється, коли держава не може створювати сприятливі умови для функціонування підприємництва.	[38]
Д.О. Харко	Надмірне податкове навантаження та нерівномірне його розподілення на платників податків, низький рівень податкової дисципліни, значна кількість пільг, яка зменшує кількість платників податків; надмірне регулювання підприємницької діяльності.	[63, с.355]
Л.С. Гринів, М.В. Кічурчак	Нестабільність податкового законодавства; високий податковий тиск і нерівномірність податкового навантаження на суб'єктів господарювання; низький рівень податкової дисципліни; корупція в державних органах та органах місцевого самоврядування; недостатньо прозора процедура приватизації державного майна.	[54, с.182]

Джерело: розроблено автором за матеріалами [38,54,63]

Систематизуючи причини поширення економічної тінізації, основними з них можна вважати такі:

1. Значний рівень державного регулювання, корупція в ряді чиновників, недовіра до влади, складність процедур реєстрації бізнесу, а також низька ймовірність покарання за порушення законодавства.

2. Ускладнення ситуації на ринку праці внаслідок наслідків кризи, велике фіскальне навантаження на фонд оплати праці, трудова міграція,

високий рівень безробіття та економічної нестабільності, що підштовхує громадян уходити в тіньовий сектор у пошуках засобів до існування.

3. Зростання ризиків у фінансовому та інвестиційному секторах, недовіра до банківського сектору призводять до нагромадження тіньових капіталів, їх вивезення за кордон, торгівлю в іноземній валюті та інші тіньові операції.

4. Злиття інтересів представників політичних еліт, мафіозних та кримінальних структур, особливо під час політичних змін.

5. Недостатнє та недосконале нормативне регулювання економічних реформ і слабка система державного обліку і контролю.

6. Швидка втрата історичних моральних традицій, етичних норм та втрата соціальної престижності, що базуються на чесній, кваліфікованій праці та повазі до власності, може впливати на зростання тіньової економіки.

Таким чином, підсумовуючи викладене можна зазначити, що прояви тіньової економіки включають нелегальну зайнятість, готівкові операції, необліковані зовнішньоекономічні операції, виробництво та реалізацію товарів без відображення в обліку, реалізацію товарів за низькими цінами та інші аспекти.

Хочемо зазначити на тому, що дослідження тіньової економіки включає ряд проблем, оскільки сам характер цього явища передбачає конфіденційність реальних даних, документації та звітності. Тіньова економіка, хоча може бути досить очевидною, ускладнюється вимірюванням через велику різноманітність визначень та непомітність процесу. З різноманіттям визначень та невидимістю тіньової економіки отримати точні дані для оцінки цього явища на національному рівні стає складнішим завданням.

1.2 Основні характеристики та форми тіньової економіки

Варто зауважити, що форми і рівень усвідомлення сутності «тіньової економіки» різняться в різних країнах. Тому дослідження цього явища та його

класифікація є вельми суттєвими для належного розуміння і управління даною проблемою в контексті дипломного дослідження.

Об'єктом тіньового сектору може слугувати будь-яка економічна діяльність, яка здійснюється поза межами статистичної економічної чи податкової звітності, або порушує чинне законодавство [39].

Суб'єктами тіньової економіки є різні групи людей та організацій, які залучені до тіньової економічної діяльності.

Для ефективної боротьби з цим явищем необхідним є вивчення економічної системи та її розподіл на підкласи за конкретними критеріями, щоб подальше класифікувати їх.

Е. Фейг визначає два основні компоненти тіньової економіки [5]:

1. **Легальна, але неоподатковувана діяльність:** Цей компонент включає в себе економічну активність, яка є законною і неприхованою, але при цьому не підлягає оподаткуванню та не враховується офіційною статистикою. До цього компоненту відносяться виробництво в домашніх господарствах, надання послуг на епізодичній основі, невеликі підробітки, такі як догляд за дітьми, дохід від сільського господарства, ремонти, виконані власними силами та інше. Ця діяльність не враховується при визначенні обсягу валового національного доходу і часто відома як «неформальна економіка.»

2. **Протизаконна та свідомо прихована діяльність:** Другий компонент включає в себе заборонену державою економічну діяльність, кримінальні діяння та інші види діяльності, які повинні контролювати та враховувати державні органи, але суб'єкти цієї діяльності умисно приховують її.

У свою чергу, Д. Блейдс, американський економіст, узагальнює структуру тіньової економіки через наступні складові [49, с.53]:

1. Виробництво повністю легальної продукції, що приховується від уряду з метою ухилення від оподаткування.
2. Виробництво товарів чи надання послуг, що заборонені законом.
3. Замаскування доходів .

За Д. Блейдсом, основним чинником, який вносить найзначущий вклад у розмір тіньової діяльності, є неплатежі податків за незаконну економічну діяльність. Він пропонує враховувати обсяги нелегальної діяльності в рамках системи національних рахунків.

Різноманітні точки зору та множинні аспекти тіньової економіки ускладнюють вивчення цього явища як економічної категорії без докладного аналізу його структури. На основі досліджень вчених, таких як Ібраєв Г., Філін С., Варналія З., Турчинова А. та інших [19,20,22,35], зроблено висновок, що дослідження тіньової економіки може проводитися у двох напрямках: як сукупність форм чи відносин, що характеризують економіку та протистоять державі та легальним секторам ринку, або як орієнтир для вивчення інститутів і практик повсякденної господарської діяльності.

Враховуючи це, є необхідність систематизації класифікаційних ознак для поділу типів та видів тіньової економіки та визначення їхнього місця відносно легального сектору.

Структуру тіньової економіки, залежно від особливостей функціонування економіки країни, можна умовно виділити на наступні сегменти:

1. **Неофіційна економіка:** включає незаконні види економічної діяльності, де виробництво товарів і послуг не враховується офіційною статистикою, і ця діяльність уникає оподаткування.

2. **Фіктивна економіка:** охоплює розкрадання, спекулятивні угоди, хабарництво та інші види шахрайства, пов'язані з таємним одержанням коштів та їхнім подальшим використанням.

3. **Підпільна економіка (чорна):** включає незаконні види економічної діяльності наприклад такі як виробництво легальних товарів і послуг, але без реєстрації необхідних дозволів й/або з ухиленням від сплати податків [60, с. 149].

Більшість дослідників розподіляють економіку лише на дві категорії: офіційну та тіньову, а останню поділяють ще на кілька підтипів, таких як

легальна неофіційна економіка, позаправова економіка, напівправова економіка і кримінальна економіка [19].

1. **Офіційна економіка:** Це «світла», «прозора» економіка, яка охоплює офіційно зареєстровані та дозволені види та форми економічної діяльності. Ці види діяльності піддаються врахуванню, контролю та оподаткуванню державою.

2. **Легальна неофіційна економіка:** Це економічна діяльність, яка не порушує чинне законодавство та права інших суб'єктів господарювання, але не фіксується у звітності та контрактах.

3. **Позаправова економіка:** Це економічна діяльність, яка порушує права інших суб'єктів господарювання і знаходиться у позаправовому полі, оминаючи юридичні норми.

4. **Напівправова економіка:** Це економічна діяльність, яка в цілому відповідає законодавству, але час від часу виходить за його межі. Це можуть бути шахрайські операції, спроби ухилення від оподаткування, діяльність без ліцензії чи патенту, а також трудовий найм без відповідного оформлення.

5. **Кримінальна економіка:** Це сфера кримінально-карної економічної діяльності, діяльність, яка напрямую заборонена законом та включає в себе торгівлю людьми та органами, контрабанду, торгівлю наркотиками і зброєю, проституцію та інші подібні види порушень.

У свою чергу процес тіньової економіки можна класифікувати за наступними критеріями:

1. **За видом тіньової діяльності:** кримінальну, нелегальну, фіктивну та неформальну діяльність.

2. **За причиною виникнення:** правові заборони або їх відсутність, високі податки, митні тарифи, а також кримінальні мотивації.

3. **За суб'єктами походження:** кримінальні та некримінальні.

4. **За способами отримання доходів:** нелегальна карно-кримінальна діяльність, нелегальна криміналізована діяльність, легальну діяльність з кримінально-асоціальним нахилом та легальну діяльність.

5. **За джерелом походження:** засоби, що мають кримінальне походження, засоби, що отримуються за рахунок державного майна, та засоби, що отримуються через корупційні державні структури.

6. **За орієнтацією споживача:** задоволення легальних та нелегальних потреб споживачів та бізнесу, такі як наркобізнес, проституція, алкобізнес, ігровий бізнес тощо.

7. **За формами відтворення:** споживання, виробництво, надання послуг та існування на «чорному ринку».

8. **За сферами економічної діяльності:** комерційна діяльність, біржова діяльність, банківська діяльність, діяльність у сфері кредитування та інвестування.

Узагальнюючи вищевикладене, на мій погляд, було б доцільним удосконалити та провести більш розгорнуту класифікацію.

За обсягами тіньової економічної діяльності, пропонуємо поділити її на зовнішню і внутрішню.

1. **Зовнішню тіньову економічну діяльність** характеризують операції, що відбуваються в рамках кількох країн, мають чітку інфраструктуру і суттєвий вплив на економіку загалом.

2. **Внутрішню тіньову економічну діяльність** можна розчленувати на різні рівні, такі як *загальнодержавний, галузевий, регіональний та локальний:*

✓ *Загальнодержавна тіньова економічна діяльність* включає операції, що відбуваються в межах однієї країни, але залишаються невидимими для статистики та офіційного реєстру.

✓ *Галузева тіньова економічна діяльність* стосується операцій в одній галузі, наприклад, машинобудуванні.

✓ *Регіональна тіньова економічна діяльність* характеризується операціями в рамках одного регіону, міста чи області, впливаючи на їхній соціально-економічний розвиток.

✓ *Локальна тіньова економічна діяльність* включає операції в межах одного підприємства, від менш високого рівня управління до вищого, впливаючи на його виробничу діяльність.

За кількістю осіб, що залучені до тіньової економічної діяльності, можна провести поділ на індивідуальну та колективну.

1. **Індивідуальна тіньова економічна діяльність** включає операції, які здійснює одна фізична особа, наприклад, надання послуг з ремонту телевізорів, що не фігурують у жодних офіційних обліках, і відповідно, з цих доходів не сплачуються податки.

2. **Колективна тіньова економічна діяльність**, натомість, включає операції, що виконуються групою осіб, які не обов'язково мають статус юридичної особи.

За мотивацією тіньову економічну діяльність можна класифікувати на навмисну і ненавмисну.

1. **Навмисна тіньова економічна діяльність** передбачає виконання операцій фізичною або юридичною особою з метою отримання додаткового доходу, який не реєструється або не декларується відповідно до чинного законодавства.

2. **Ненавмисна тіньова економічна діяльність**, натомість, полягає у здійсненні операцій через незнання чинного законодавства або допущення ненавмисних помилок у фінансовій звітності.

За регулярністю проведення, тіньову економічну діяльність можна класифікувати на три категорії: разову, сезонну та постійну.

Разова тіньова економічна діяльність виникає у результаті одноразового виконання певної особою операції, яка не входить в структуру якого-небудь постійного виробничого процесу. Наприклад, виготовлення самогону для подальшого продажу може служити прикладом такої діяльності.

Сезонна тіньова економічна діяльність відбувається лише у певні періоди або сезони, такі як збір овочів або фруктів неофіційними працівниками.

Постійна тіньова економічна діяльність, натомість, є систематичною та здійснюється на постійній основі. Вона може бути важливою складовою виробничого процесу.

За етапами виробництва, тіньову економічну діяльність можна розділити на **постачальницьку, виробничу та збутову**.

1.3 Негативні та позитивні фактори тінізації економіки

Високий рівень тіньової економіки має негативний вплив на економіку офіційного сектору держави. Він включає в себе несплачені податки та втрати бюджетних коштів, поширення корупції та низький рівень соціального захисту працівників у «тіньовому» секторі. Важливо відзначити, що тіньова економіка створює ряд проблем для держави та є одним із найбільших стримуючих факторів на шляху до її економічного розвитку.

По-перше, через невиконання суб'єктами економічної діяльності фінансових зобов'язань перед державою, остання втрачає доходи від податків, що ускладнює виконання фінансових зобов'язань держави перед контрагентами, у зв'язку із чим, щоб усунути дестабілізуючий фактор, держава посилює податковий тиск.

По-друге, у тіньовому секторі обмежується інвестиційний ресурс через неофіційне працевлаштування, оскільки особи вважають, що вигідніше отримувати оплату праці, яка не підлягає оподаткуванню, тим самим вони пригнічують свій власний добробут, втрачаючи можливість на отримання майбутніх пенсій, а це призводить до втрати більш високо оподатковуваних робочих місць. Роботодавці часто ігнорують лікарняні, скорочують терміни відпусток і стимулюють працівників працювати понаднормово. Оскільки існує відверте негативне ставлення до оподаткування власних доходів, то це призводить до знецінення якості життя індивіда.

Крім того, тіньовий сектор включає нелегальну та злочинну діяльність, яка не може існувати в офіційному секторі, такі як виробництво і торгівля

зброєю, наркотиками, а також проституція. Ці явища є ще однією причиною, яка сприяє негативному впливу тіньової економіки на суспільство та економіку в цілому.

Високий рівень тіньового сектору економіки породжує недовіру до влади та правоохоронних структур, і ця проблема, як правило, поширена на різних рівнях суспільства, від неофіційно самозайнятих осіб до масштабних корупційних схем.

Незважаючи на значні негативні наслідки тіньової економіки в державі, слід визнати, що вона також має позитивні аспекти. Цей позитивний вплив особливо помітний під час економічних криз, коли офіційні доходи більшості громадян суттєво зменшуються. Існує кілька аспектів тіньової економіки, які іноді визнаються як певні позитивні сторони. Ось декілька з них:

1. **Гнучкість і динамічність:** Тіньова економіка, порівняно з офіційною, може бути більш гнучкою та швидко адаптовуватися до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Це може полегшувати реагування на потреби ринку та структурні зміни в економіці.

2. **Зайнятість:** Тіньова економіка може розширювати можливості зайнятості для населення, особливо в умовах економічної нестабільності, що дозволяє зменшити безробіття та полегшити соціальне навантаження на державу. Наприклад, люди можуть знаходити роботу в неофіційних галузях, які надають їм додаткові джерела доходу.

3. **Запобігання банкрутству:** У тіньовій економіці приватні особи та підприємства можуть уникнути банкрутства, здійснюючи діяльність поза офіційним контролем. Це може бути особливо важливо в умовах економічної нестабільності, коли офіційні підприємства стикаються з фінансовими труднощами.

4. **Недержавна фінансова подушка:** Тіньовий сектор може створювати додаткові фінансові резерви, які можуть бути використані для вирішення соціальних потреб. Це може включати надання фінансової

підтримки особам чи групам, які потребують допомоги, і допомагає забезпечити деякі соціальні послуги за межами офіційної системи.

5. Реагування на кризи: У деяких випадках тіньова економіка може виконувати роль стабілізатора економіки під час кризових періодів. Оскільки офіційні доходи можуть суттєво зменшитися, тіньова економіка може надавати деякий резерв для громадян, дозволяючи їм уникати економічного краху.

У своїй праці «Інший шлях. Невидима революція в третьому світі» Е. де Сото вказує, що розподіл господарства на легальний і нелегальний сектори, хоча і «спричиняє негативний вплив на економіку в цілому, виражаючись у зменшенні продуктивності, скороченні інвестицій, неефективності податкової системи, уповільненні технічного прогресу та труднощах у формулюванні макроекономічної політики», однак саме в цьому процесі можна відзначити ознаки оздоровлення економіки. «Для уникнення насильства та бідності необхідно визнати право власності та праці тих, кого відкидає легальний сектор, замість виявлення опору повинен здійснюватися дух співпраці та взаємодії» [62].

Таким чином, не дивлячись на тіньові процеси, які призводять до ухилення від оподаткування та інші негативні наслідки, тіньова економіка може виконувати корисну роль у забезпеченні стабільності та пристосування економіки до змінних умов.

Проте, слід відзначити, що це визнається як винятковий випадок в умовах кризових ситуацій, а тіньова економіка, взагалі кажучи, є явищем, яке слід звести до мінімуму для досягнення нормального та стабільного економічного розвитку держави.

Балансування регуляцій та спроб легалізації аспектів тіньової економіки визначається потребою забезпечити ефективний контроль і зменшити негативні наслідки, а також визнанням можливих соціальних користей. Для держави це важке завдання, оскільки необхідно балансувати між забезпеченням фінансової стабільності та стимулюванням економічного

розвитку, з одного боку, і боротьбою з корупцією та забезпеченням соціальної справедливості, з іншого.

1.4 Визначення поняття «економічна безпека» її завдання та складові частини

Економічна безпека країни виступає як одна з ключових характеристик економічної системи, є показником її фінансової стійкості, здатності формувати та систематично покращувати умови життя населення, а також сприяти розвитку підприємницького сектору за рахунок внутрішніх джерел фінансування економічних та соціальних програм і заходів.

Економічна безпека є комплексним поняттям, яке охоплює значну кількість показників, визначаючи економічний, соціальний та екологічний розвиток країни, рівень політичної стабільності, військову ситуацію, а також ступінь забезпеченості товарами та послугами.

Для більш глибокого розуміння елементів економічної безпеки країни важливим є розгляд змісту цього поняття. У наш час існує значна різноманітність підходів до визначення поняття «економічна безпека», представлених різними авторами, ось деякі з них:

1. В. Шлемко, І. Бінько: «Економічна безпека - це стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз і здатний задовольнити потреби суспільства, кожної сім'ї, держави» [64, с.8].

2. Г. А. Пастернак-Таранушенко: «Економічна безпека - це стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців» [51, с.29].

3. Буркальцев Д. Д.: «Стан національної економіки, що дає змогу зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз і здатний задовольняти потреби держави, суспільства, сім'ї та особи» [20].

4. Академік Л. Абалкін: «Сукупність умов і факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення та самовдосконалення».

5. Губський Б.: «Здатність держави гарантувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки для забезпечення стабільності суспільства і належного оборонного потенціалу навіть у найскладніших умовах і варіантах розвитку подій» [23].

6. Олейников Є.: «Стан економіки та інститутів влади, що гарантує надійний захист національних інтересів, гармонійний соціально-спрямований розвиток держави в цілому, а також наявність достатнього економічного і оборонного потенціалу навіть у найбільш несприятливих умовах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів».

7. Шлемко В.Т.: «Стан національної економіки, що дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і забезпечує задоволення потреб особи, сім'ї, суспільства і держави» [64].

8. Мороз О. В.: «Повне стійке забезпечення ресурсами для повноцінного функціонування та можливість підтримувати стабільні й повноцінні умови для життєдіяльності населення» [44].

Окрім вищевикладених визначень у літературі можна зустріти три основні підходи до пояснення поняття економічної безпеки.

Перший підхід розглядає економічну безпеку як стан захищеності важливих інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз. За цим підходом економічна безпека виступає як структура захисту життєво важливих інтересів держави, включаючи сфери господарства, народного господарства, окремі регіони та фізичних та юридичних осіб.

Другий підхід до розуміння економічної безпеки полягає у визначенні її основної ролі в усуненні та запобіганні небезпеці з метою забезпечення надійності національної економіки. Д.Д. Буркальцев у своїй роботі стверджує, що економічна безпека - це стан національної економіки, який забезпечує

здатність зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз і здатний задовольняти потреби держави, суспільства, сім'ї та особи [20].

Щодо третього підходу, відомого як «відтворювальний», поняття «економічна безпека» вказує на здатність економіки самостійно відновлюватись та задовольняти потреби. Академік Л. Абалкін розглядає економічну безпеку як «сукупність умов і факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення та самовдосконалення» [17, с.4]. У рамках даного підходу, важливим є розуміння, що економічна безпека не лише захищає від загроз, але й дозволяє системі адаптуватися до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Забезпечуючи стійкість та гнучкість, економічна безпека дозволяє країні зберігати економічний розвиток навіть у змінливих умовах.

Отже, різноманітні підходи до розуміння економічної безпеки об'єднуються в універсальному усвідомленні її як ключового фактору для стабільності та життєздатності економіки держави.

Отже, проаналізувавши різноманітні підходи до визначення економічної безпеки держави, можна зазначити, що **економічна безпека держави** - це стан економіки країни, в рамках якого розробляються стійкі та науково обґрунтовані методи нейтралізації негативного впливу як внутрішніх, так і зовнішніх загроз. Цей стан сприяє створенню необхідних умов для стабільного соціально-економічного розвитку держави, захисту національних економічних інтересів і підвищення добробуту громадян.

Об'єкти економічної безпеки включають саму економічну систему країни, окремі сфери діяльності, такі як військова, соціальна, політична, правова, інформаційна тощо; суспільство з його інститутами, організаціями, фірмами, підприємствами; індивіди (особистість).

Суб'єктами економічної безпеки є держава і суспільство разом із всіма його інституціями.

Стосовно юридичного (законодавчого) визначення поняття «економічної безпеки України», то воно закріплено в Методичних рекомендаціях щодо розрахунків рівня економічної безпеки України, що були затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року. Відповідно до цих рекомендацій **економічна безпека** - це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [42].

Основними завданнями економічної безпеки є: створення сприятливих умов для здійснення економічної діяльності суб'єктів підприємництва, формування запасу міцності для виконання завдань і функцій економічної системи, забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання, подолання інфляції та безробіття, формування ефективної структури економіки, зменшення дефіциту бюджету та державного боргу, забезпечення соціального захисту і підвищення якості життя населення, стабілізація національної валюти, підвищення конкурентоспроможності країни тощо.

Реалізація цих завдань є ключовим аспектом для держави в досягненні конкурентних переваг на ринку і є передумовою для забезпечення сталого функціонування країни.

Економічна безпека країни, як важлива складова національної безпеки України, являє собою складну систему з різними компонентами. Серед теоретичних аспектів економічної безпеки вагоме значення має класифікація її складових елементів.

Деякі дослідники, такі як В.Т. Шлемко та І.Ф. Бінько, виокремлюють наступні складові економічної безпеки, такі як: внутрішні (сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, воєнно-економічна, технологічна, продовольча, соціальна, демографічна, та екологічна) та зовнішньоекономічні

(експортна та імпортна) [64]. Г. Пастернак-Таранушенко виокремлює такі складові економічної безпеки, як: демографічна, екологічна, харчова, ресурсна, прісноводна, енергетична, цінова, фінансово-грошова, політична, соціальна, кримінальна та медична [52]. В.І. Мунтіян вирізняє, такі як: ресурсно-сировинна, енергетична, фінансова, воєнно-економічна, інформаційна, технологічна, продовольча, соціальна, демографічна, екологічна та тіньова економіка [45]. О. Баженова виокремлює такі складові: сировинно-ресурсну безпеку, енергетичну безпеку, фінансову безпеку, соціальну безпеку, інноваційно-технологічну безпеку, продовольчу безпеку та зовнішньоекономічну безпеку [17]. М.М. Єрмошенко обмежується трьома основними складовими економічної безпеки: фінансовою, внутрішньоекономічною та зовнішньоекономічною [33].

Серед компонентів економічної безпеки, які визначені Методичними рекомендаціями щодо розрахунків рівня економічної безпеки України, можна виділити: виробничу, демографічну, енергетичну, зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну, макроекономічну, продовольчу, соціальну та фінансову безпеку [42].

Відзначаючи зростаючу роль інформаційної безпеки, на нашу думку, її також слід додати, як окрему складову економічної безпеки [21].

Таким чином, на основі аналізу літературних джерел та власних досліджень, можна виокремити такі основні складові національної економічної безпеки:

1. **Виробнича безпека:** Забезпечує стійкість та ефективність виробничих процесів, розвиток промисловості та інфраструктури.
2. **Демографічна безпека:** Спрямована на забезпечення національної безпеки через регулювання рівня народжуваності, смертності, міграції та інших демографічних показників.
3. **Енергетична безпека:** Гарантує надійний доступ до енергетичних ресурсів, їхню ефективну використання та диверсифікацію джерел постачання енергії.

4. **Зовнішньоекономічна безпека:** Забезпечує стабільність економічних зв'язків з іншими країнами, рівновагу в зовнішньоторговельних операціях та управління експортно-імпортними потоками.

5. **Інвестиційно-інноваційна безпека:** Спрямована на розвиток та захист інноваційних технологій, стимулювання інвестицій та підтримку наукових досліджень.

6. **Макроекономічна безпека:** Забезпечує сталість макроекономічних показників, таких як інфляція, обмінний курс, рівень безробіття та інші.

7. **Продовольча безпека:** Гарантує національну безпеку через забезпечення стійкості продовольчого ринку та доступ до достатньої кількості харчових ресурсів.

8. **Соціальна безпека:** Зорієнтована на забезпечення стабільності суспільства, враховуючи питання соціальної справедливості, рівня життя та соціальної підтримки.

9. **Фінансова безпека:** Гарантує стабільність фінансової системи, надійність грошового обігу та фінансову самодостатність.

10. **Інформаційна безпека:** Спрямована на захист інформаційних ресурсів, кібербезпеку та управління інформаційними потоками. Розвиток інформаційних технологій сприяє підвищенню ефективності використання економічних ресурсів, що сприяє економічному зростанню, раціональному управлінню громадськими процесами та покращенню рівня життя. Це позитивно впливає на мікро- та макроекономічні показники, а також на основні індикатори економічної безпеки, сприяючи її підвищенню [50].

Всі елементи економічної безпеки мають тісні взаємозв'язки між собою. Параметри кожної з цих складових повинні сприяти досягненню їхньої взаємної збалансованості, і рівень кожної з них повинен бути належним для забезпечення стійкості системи в обличчі як внутрішніх, так і зовнішніх загроз у поточний та перспективний періоди.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи дослідження, можна стверджувати, що тіньова економіка представляє собою складне соціально-економічне явище, що впливає на національну безпеку країни. Невизначеність цього явища призводить до дуалістичного впливу на національну економіку, який може бути як позитивним, так і негативним.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати наступні висновки:

1. Єдиного поняття «що таке тіньова економіка?» в науковій літературі не має, також відсутнє й нормативне закріплення даного поняття в законодавстві України. Проаналізувавши різні підходи до визначення даного терміну можна сформулювати наступне його трактування: тіньова економіка - економічна діяльність, що є нелегальною та інтегрованою в офіційну економіку суспільства, спрямована на незаконний перерозподіл доходів з метою максимізації незаконного прибутку. Таке трактування тіньової економіки дозволяє отримати конкретніше уявлення про її структуру, що є важливим для розробки стратегій боротьби з цим явищем, яке може загрожувати економічній стабільності України.

2. Проведений аналіз причин розвитку тіньової економіки виявив низку факторів, які стимулюють її формування. Ці фактори можна класифікувати за галузями прояву на декілька груп:

- Економічні чинники, такі як великий податковий тягар, висока частка державного сектора в економіці, надмірна регламентація економічної діяльності, неефективна система управління економікою, економічна нестабільність та інші аспекти.
- Політичні чинники, включаючи «флюгерну» владу та політичну нестабільність.
- Соціальні аспекти, такі як розшарування суспільства, зниження рівня доходів населення, погіршення рівня та якості освіти, зменшення соціального фонду, безробіття та інші соціально-економічні виклики.

- Правові чинники, включаючи недосконалість та постійні зміни правової бази, а також диференціацію населення в контексті виконання законодавчих норм.

3. Тіньові процеси загалом мають негативні наслідки на економічну безпеку держави такі як уникання податків, корупція, і порушення соціальних та економічних стандартів. Однак тіньова економіка може виконувати корисну роль у забезпеченні стабільності та пристосування економіки до відповідних умов, у зв'язку із чим можна виділити такі її позитивні аспекти: може бути більш гнучкою та швидко адаптовуватися до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі, може розширювати можливості зайнятості для населення, особливо в умовах економічної нестабільності, що дозволяє зменшити безробіття та полегшити соціальне навантаження на державу., у тіньовій економіці приватні особи та підприємства можуть уникнути банкрутства, тіньовий сектор може створювати додаткові фінансові резерви, які можуть бути використані для вирішення соціальних потреб, може виконувати роль стабілізатора економіки під час кризових періодів, оскільки офіційні доходи можуть суттєво зменшитися, тіньова економіка може надавати деякий резерв для громадян, дозволяючи їм уникати економічного краху.

5. Серед учених-економістів немає єдиної думки щодо визначення сутності та складових елементів економічної безпеки. Проаналізувавши різноманітні підходи до визначення економічної безпеки держави, можна зазначити, що економічна безпека держави - це стан економіки країни, в рамках якого розробляються стійкі та науково обґрунтовані методи нейтралізації негативного впливу як внутрішніх, так і зовнішніх загроз. У свою чергу можна виокремити такі основні її складові, які взаємодіють для забезпечення сталості і стійкості національної економіки: виробнича безпека, демографічна безпека, енергетична безпека, зовнішньоекономічна безпека, інвестиційно-інноваційна безпека, макроекономічна безпека, продовольча безпека, соціальна безпека, фінансова безпека, інформаційна безпека.

Важливо відзначити, що відсутність єдиного розуміння суті економічної безпеки та чіткого визначення її складових у науковій літературі і нормативно-правовій базі породжує ряд суперечностей. Це обставина підкреслює актуальність подальших наукових досліджень у цій сфері.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТА ФІНАНСОВУ СТАБІЛЬНІСТЬ

2.1 Загальні тенденції тіньової економіки в Україні та зміни в ключових макроекономічних показниках до та після періоду воєнних подій

Тіньова економіка в Україні є однією з найбільших перешкод для розвитку конкурентоспроможності країни, підвищення соціального рівня життя населення та інтеграції до європейської спільноти. Наявність даних обставин в економіці свідчить про активну криміналізацію економічних процесів, високу корумпованість органів державної влади та слабку правову та податкову культуру юридичних та фізичних осіб.

В одних випадках її обсяг встановлюється на рівні, що не робить суттєвого впливу на економіку, а в інших це свідчить про наявність системи відтворення економічних відносин в розрізі підпільної економіки. На жаль, Україна відноситься до другої категорії.

У довоєнний період станом на жовтень 2022 року, за попередніми розрахунками Мінекономіки, рівень тіньової економіки у 2021 році становив 32% від обсягу офіційного ВВП (рис.2.1), що на 2% більше за показник 2020 року (розрахунок рівня тіньової економіки здійснений з використанням удосконалених Методичних рекомендацій, затверджених наказом Мінекономіки від 20.01.2021 № 104).

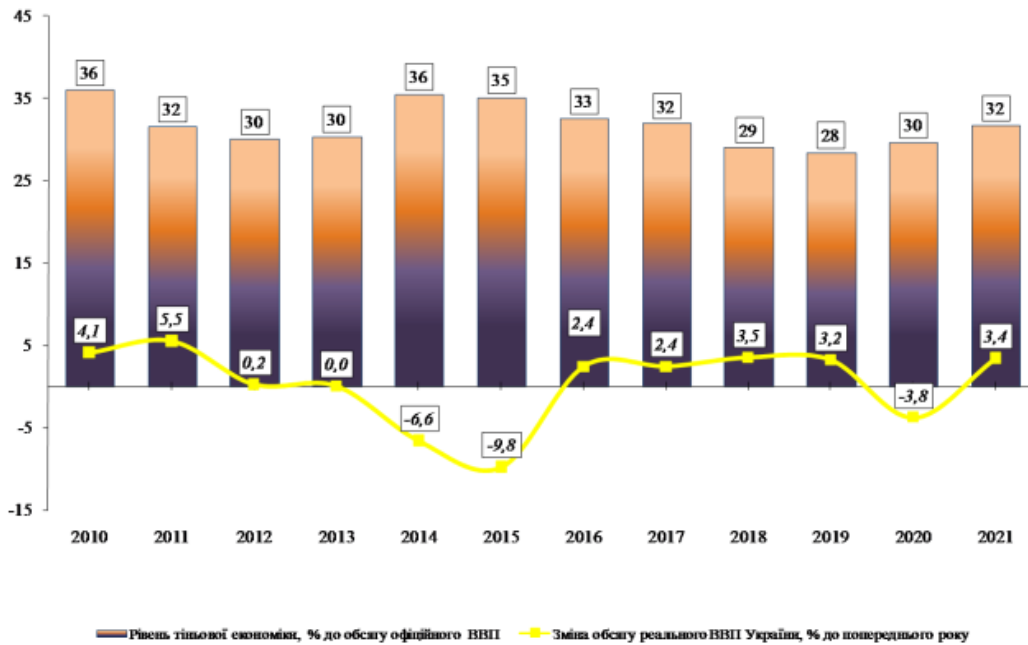

Рис. 2.1. - Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до попереднього року).

Джерело: розрахунки Мінекономіки [34].

Оцінку рівня тіньової економіки за одним із чотирьох методів – методом збитковості підприємств – здійснено на підставі даних про фінансові результати до оподаткування підприємств за ВЕД у 2021 році, сформовані Держстатом з урахуванням даних ініціативно поданих звітів підприємств; без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях [34].

Динаміка рівнів тіньової економіки, яка була визначена за допомогою чотирьох методів, виявила різноспрямовані тенденції. Це стало наслідком непередбачуваного характеру коронакризи та можливості формування нових шляхів тінізації, які не повністю враховуються існуючими методами оцінки. Два класичних методи, які широко використовуються експертами для оцінки тіньової економіки та є стандартними інструментами для Міністерства економіки, зафіксували зростання рівня порівняно з 2020 роком. Електричний метод показав збільшення на 3 % (до 27% від обсягу офіційного ВВП), а

монетарний метод - на 2 % (до 33% від обсягу офіційного ВВП). Два методи, які виникли в результаті досліджень вітчизняних вчених з урахуванням особливостей процесів тіньової економіки в Україні, продемонстрували зниження рівня тіньової економіки. Метод «витрати населення - роздрібний товарообіг і послуги» зменшився на 1 % (до 22% від обсягу офіційного ВВП), а метод збитковості підприємств зменшився на 3 відсоткових пункти (до 23% від обсягу офіційного ВВП). Це було спричинене адаптацією підприємств, які ефективно реагували на виклики та стимули уряду, до умов діяльності в умовах пандемії. Це також впливає з поступового покращення фінансових результатів їхньої діяльності протягом звітного року. Крім того, спостерігається заміщення традиційних каналів тіньової діяльності новими, які лише частково піддаються оцінці рівня за допомогою існуючих методів [37].

Навіть при відсутності офіційного звіту Мінекономіки за 2022 рік, прогнозовані Міжнародним валютним фондом тенденції тіньової економіки під час повномасштабного вторгнення наближаються до 40% від офіційного ВВП. Війна в Україні призвела до кількох наслідків для тіньової економіки, що значно вплинуло на передчасний прогноз даних, зокрема:

1. **Порушення економічної активності:** військовий конфлікт призвів до припинення економічної діяльності, особливо на сході країни, де триває пряма бойова діяльність. Крім того, конфлікт ускладнив функціонування підприємств, зокрема тих, які працюють у неформальному секторі, через зростання ризиків і невизначеності.

2. **Збільшення рівня корупції:** військовий конфлікт створив сприятливі умови для поширення корупції, особливо в територіях, що перебувають під контролем сепаратистських груп. Корупція є важливим аспектом тіньової економіки, і конфлікт підсилив мотивацію та можливості для корупційних практик, таких як контрабанда, вимагання та крадіжки.

3. **Зміни в ланцюгах постачання:** воєнний конфлікт спричинив розрив у ланцюгах постачання, зокрема у відносинах щодо товарів і послуг,

які раніше імпортувалися або експортувалися до країни-агресора. Це призвело до перетворень в тіньовій економіці, оскільки підприємства шукають нові джерела ресурсів та нові ринки для своєї продукції.

4. **Зростання використання готівки:** внаслідок конфлікту виникло зниження довіри до банків, а також обмежена доступність банківських послуг у деяких регіонах. Це призвело до збільшення використання готівки в економіці, включаючи й тіньову економіку.

5. **Підвищені ризики та невизначеність:** конфлікт збільшив ступінь ризиків та створив невизначеність для підприємств в Україні, особливо тих, які діють у тіньовому секторі. Це призвело до зменшення обсягів інвестицій і переходу до менш тривалої діяльності з низьким рівнем ризику.

Щодо динаміки ключових макроекономічних показників України, то останні роки були періодом турбулентності через серйозні економічні виклики, такі як війна, політична нестабільність, фінансові труднощі та пандемія COVID-19. Однак, незважаючи на ці труднощі, українська економіка виявила певний рівень стабільності, який був максимально можливим у вищевказаних умовах. Станом на 2022 рік в Україні можна виокремити наступні тенденції у макроекономічних показниках:

➤ **ВВП.** Згідно з попередньою оцінкою економістів Міністерства економіки, яка ґрунтується на використанні непрямих методів розрахунку та інструментів моделювання, ураховуючи оперативну інформацію Держстату про реальний ВВП за перші три квартали 2022 року (зменшення на 15,1% у першому кварталі порівняно з аналогічним періодом 2021 року, на 37,2% у другому кварталі та на 30,8% у третьому кварталі), визначено, що обсяг ВВП очікується знизитися на 30,4% [$\pm 2\%$] за підсумками 2022 року. Це стає найгіршим показником за період незалежності країни, але виявилось кращим, ніж передбачали більшість експертів на етапі початку повномасштабного вторгнення, коли прогнози варіювалися від 40% до 50% зменшення ВВП і більше [27].

Рис. 2.2. Приріст ВВП України з 1996 по 2021 роки (у %).

Джерело: World Bank Indicators [18]

➤ **Інфляція.** Інфляція в Україні спостерігала певне зниження протягом численних років. У 2014 році рівень інфляції складав 24,9%, в той час як у 2021 році цей показник становив 9,5%. Це зниження можна пояснити монетарною політикою Національного банку України, яка включала девальвацію національної валюти та підвищення рівня процентних ставок. У грудні 2022 року індекс споживчої інфляції в річному вимірі склав 26,6% і фактично залишався стабільним порівняно з темпами зростання цін у листопаді (26,5%) та жовтні (26,6%). У місячному вимірі вартість товарів та послуг зросла на 0,7%. Ці дані були оприлюднені Державною службою статистики України. Підвищення темпів інфляції у 2022 році в основному обумовлене наслідками повномасштабної військової агресії Росії. Ці наслідки включають руйнування підприємств та інфраструктури, порушення виробництва та ланцюгів постачання, зростання виробничих витрат бізнесу, а також ситуативний попит на окремі товари та послуги. Також слід враховувати непрямі впливи війни, такі як курсові ефекти та погіршення очікувань населення та бізнесу протягом року [48].

Додатково, глобальне прискорення інфляції вплинуло на ціни в Україні. Враховуючи те, що більшість країн світу зафіксували багаторічні максимуми інфляції минулого року, Україна виявилася вперше стикнулася з високим інфляційним тиском. Незважаючи на воєнний конфлікт та глобальні тенденції,

фактичні темпи зростання цін в Україні залишалися під контролем, і інфляційний тиск стабілізувався протягом останніх місяців.

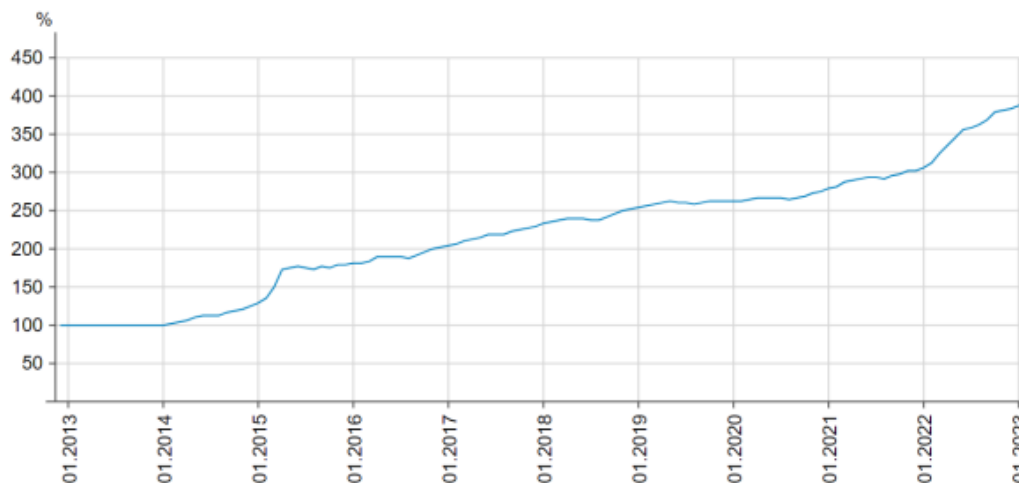

Рис. 2.3. Динаміка зміни індексу інфляції в Україні за останні роки (зростаючим підсумком, %).

Джерело: дані Мінфін [30]

➤ **Безробіття.** Протягом періоду з 2014 по 2022 рік в Україні відзначається зростанням рівня безробіття. У 2014 році цей показник становив 9,3%, тоді як у 2021 році він зменшився до 8,1%. Проте, під час пандемії COVID-19 безробіття відзначалося більш швидким зростанням, збільшившись з 8,6% у 2019 році до 10,3% у 2020 році. Прогнозовано, згідно з Мінекономіки, що рівень безробіття в Україні на кінець 2022 року зросте до 30%. До кінця 2023 року очікується зниження рівня безробіття в Україні до 18,3%, що вказано в щоквартальному інфляційному звіті Національного банку України. Незважаючи на це полегшення, рівень безробіття залишатиметься вищим за довоєнний рівень. Прогнозується, що в умовах відсутності нових значних шоків та при тривалому відновленні ринку праці до 2025 року цей показник подальше знижуватиметься: у 2024 році - до 16,5%, а в 2025 році - до 14,7% [47].

Таблиця 2.1

Кількість зареєстрованих безробітних в Україні в 2023 р. (кільк. населення в тис., без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу))

2023	Зареєстрованих безробітних	Всього населення
січень	166,0	
лютий	150,0	
березень	137,3	
квітень	127,0	
травень	119,2	
червень	113,4	
липень	112,3	
серпень	108,7	
вересень	103,3	
жовтень	97,3	

Джерело: дані Мінфін [32].

Відомості по зареєстрованим безробітним в Україні за період 2000-2023 рік зображені у графічному вигляді (рис.2.4):

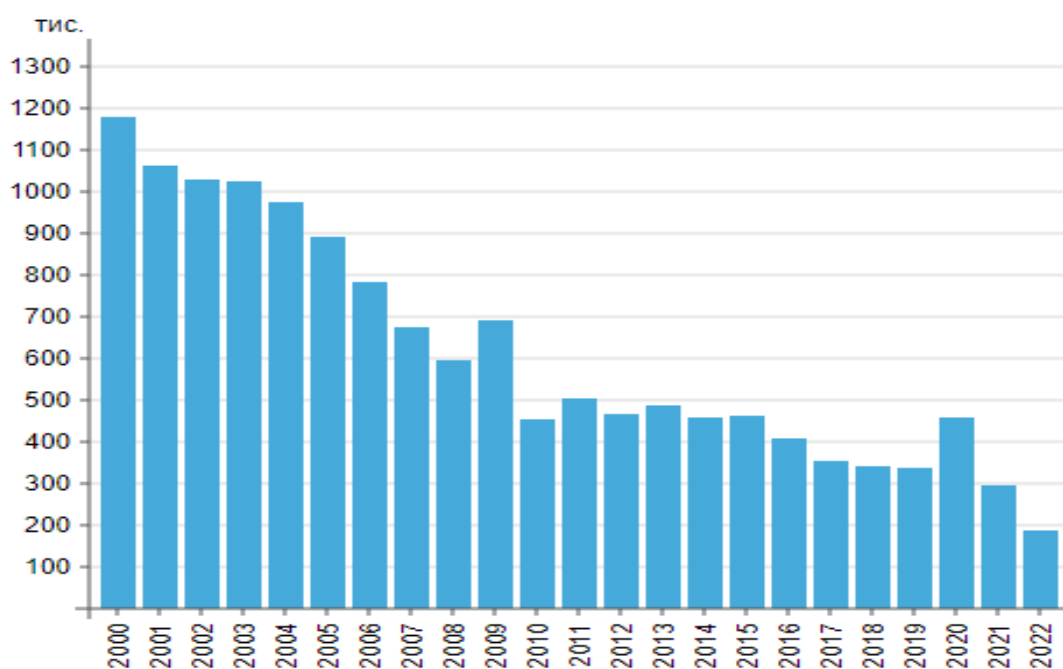

Рисунок 2.4. Кількість зареєстрованих безробітних в Україні з 2000 по 2023 рр. (кільк. населення в тис.)).

Джерело: дані Мінфін [32].

➤ **Валютні резерви.** Валютні резерви України відзначалися значними коливаннями протягом останніх років. У 2014 році вони склали \$7,5 млрд, але до 2021 року зросли до \$29,3 млрд. Важливо відзначити, що це зростання було в значній мірі зумовлене зовнішніми запозиченнями, які спричинили збільшення зовнішнього боргу України. Станом на 1 грудня 2023 року міжнародні резерви України, за попередніми даними, склали 38 785,2 млн дол. США, при цьому монетарне золото, якщо врахувати золоті депозити та золото в свопах, складає лише 1768,49, що становить приблизно 5% від загального обсягу резерву. Зазначено, що інтервенції Національного банку України для підтримки стійкості валютного курсу та виконання боргових зобов'язань країни були в значній мірі компенсовані надходженнями від міжнародних партнерів [46].

Міжнародні резерви України залишаються важливим інструментом фінансової стабільності. Зростання резервів до 2021 року було суттєво підкріплене зовнішніми запозиченнями, але станом на 2023 рік вони знову піддаються впливу різних факторів, включаючи міжнародні та внутрішні економічні умови.

Структуру золотовалютних резервів НБУ за даними МВФ за листопад 2023 наведено нижче у таблиці (2.2) та рисунку (2.5, 2.6).

Таблиця 2.2

Офіційні міжнародні резерви України на 30 листопада 2023 (млн. дол. США)

1.	Активи в іноземній валюті	36971,40	95.32%
2.	Резервна позиція в МВФ	0,32	0.00%
3.	СПЗ	44,97	0.12%
4.	Монетарне золото	1768,49	4.56%
5.	Інші	-	
Резервні активи (всього)		38785,18	100.00%

Джерело: дані Мінфін [37]

Рис. 2.5 Офіційні міжнародні резерви України на 30 листопада 2023 у вигляді діаграми (млн. дол. США)

Джерело: дані Мінфін [37]

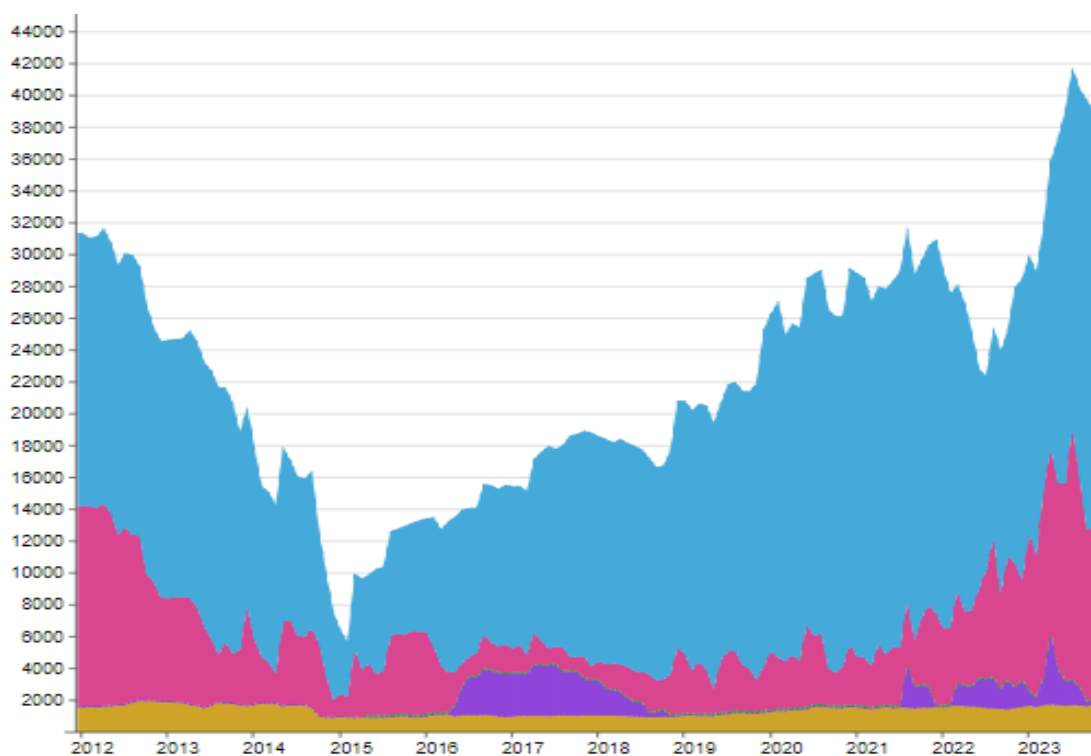

Рисунок 2.6. Динаміка зміни валютних резервів України починаючи з 2012 року (щомісячно, млн. дол. США).

Джерело: дані Мінфін [31]

➤ **Дефіцит бюджету України.** Дефіцит бюджету України відзначався послабленням на протязі багатьох років, зменшившись з 10,3% ВВП у 2014 році до 2,2% у 2021 році. Головним чином це скорочення стало можливим завдяки реалізації жорстких бюджетних заходів економії та проведенню економічних реформ. Протягом 2022 року державний бюджет був

реалізований з дефіцитом у розмірі 911,1 млрд гривень, включаючи дефіцит загального фонду у сумі 909,5 млрд гривень. Це відбулося в контексті порівняно із запланованим дефіцитом загального фонду на 2022 рік у розмірі 1,399 трлн гривень, як визначено розкладом [28].

Дефіцит державного бюджету України у листопаді 2023 року досягнув рекордного показника для цього року і становив 145,1 млрд гривень, що порівняно з 98,4 млрд гривень у жовтні та 87,0 млрд гривень у вересні. Цю інформацію оприлюднило Міністерство фінансів, отримавши оперативні дані від Держказначейства [26].

До початку війни, економічні показники України виявляли позитивні тенденції, незважаючи на деякі коливання внаслідок зовнішніх впливів. Однак у 2022 році з початком повномасштабного вторгнення майже всі економічні показники суттєво знизилися. Зусилля уряду України в проведенні економічних реформ та значний приплив іноземних інвестицій наразі відіграють ключову роль у стабілізації економіки та забезпеченні її дієздатності. Проте, для вирішення нагальних проблем, таких як корупція та політична нестабільність, які продовжують ускладнювати економічний розвиток України, ще потрібно багато зусиль і часу.

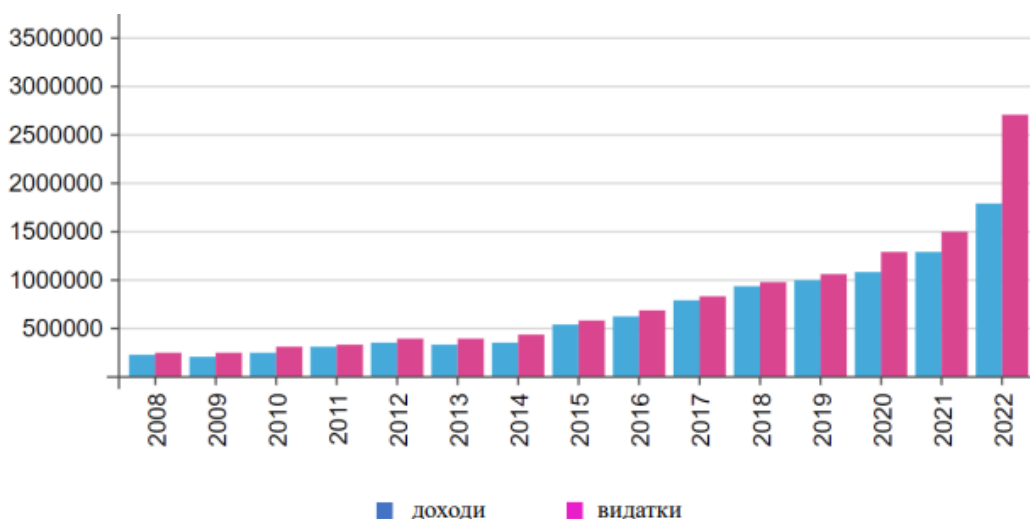

Рисунок 2.7 Динаміка зміни структури державного бюджету України (щорічно, млн. грн).

Джерело: дані Мінфін [29]

2.2 Моделювання впливу тінізації економіки на економічну безпеку

Більшість країн світу активно досліджують методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки, визначення основних детермінант її формування та інші аспекти. Значна увага приділяється розробці теоретичних основ формування економічної безпеки країни, що вивчається в роботах таких вчених, як Б. Губський, А. Качинський, О. Мороз, Є. Олейников, В. Поплавський, Н. Роєва, В. Шлемко та інші.

Аналіз наукових досліджень показує, що питання впливу тіньового сектору економіки на економічну безпеку країни та розроблення заходів його мінімізації залишаються невирішеними.

Однією з ключових особливостей функціонування сучасної економіки більшості країн світу є значна їх залежність від впливу факторів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Навіть незначна турбулентність окремих економічних та соціальних показників розвитку країни може суттєво позначитися на стабільності національної економіки. В умовах такої залежності важливим стає формування підґрунтя для стійкого функціонування економіки, що передбачає здатність країни ефективно компенсувати негативний вплив окремих факторів для ефективного розвитку та забезпечення конкурентоздатність на ринку на тривалий період.

У сучасних умовах, при загостренні військового конфлікту, високому рівні дефіциту бюджету та світовій економічній кризі, питання забезпечення достатнього рівня безпеки стає надзвичайно актуальним.

Все більше і більше тіньові операції стають невід'ємною частиною усіх сфер суспільства. Найпоширеніші тіньові операції здійснюються на рівні підприємств та окремих осіб. В офіційному секторі економіки тінізація може проявлятися через: заниження фактичних обсягів виробництва та реалізації продукції, використання неофіційної праці, зниження офіційного рівня заробітної плати, маніпуляції митною вартістю товарів та послуг у зовнішньоекономічній діяльності, створення фіктивних підприємств,

проведення економічної діяльності через офшорні юрисдикції, виплата заробітної плати в конвертах, залучення працівників без офіційного працевлаштування, проведення готівкових операцій без обліку, приховування доходів або перебільшення видатків, заниження ціни акцій корпорацій (при оформленні продажу контрольного пакету), хабарі, відмивання коштів, підпільне виробництво, незаконні ринки збуту.

Вплив тіньової діяльності на економічну безпеку країни залежить від типу здійснюваних операцій (легальних чи нелегальних) та масштабів їх реалізації

З урахуванням результатів аналізу, які свідчать про низький рівень економічної безпеки України, виникає необхідність розробки комплексу заходів, спрямованих на зменшення впливу тіньової економіки на рівень економічної безпеки країни. У зв'язку із цим, нами було проведено моделювання цього зв'язку за допомогою тесту Брауша-Пагана. Застосування цього тесту дозволяє визначити коефіцієнти кореляції між ними.

Таблиця 2.3

Результати розрахунку зв'язку між тінізацією економіки та індикаторам економічної безпеки

Source	SS	df	MS	Number of obs = 10		
Model	1586,707	6	396,6766	F(4, 2) = 4.33		
Residual	596,6703	2	298,3352	Prob > F = 0.859		
Total	2183,377	7	363,8961	R-squared = 0.987		
				Adj R-squared = 0.265		
				Root MSE = 11.985		
Тінізація економіки	Coef.	Std. Err	T	P> t	[95% Conf. Interval]	
Індекс людського розвитку	-0,0003	0,000527	0,09854	0,295744	0,001701	0,003038
Індекс глобальної конкурентоспроможності	-0,01078	0,031364	-0,74579	0,527196	-0,09242	0,068916
Індекс економічної свободи	-0,00954	0,027768	-0,6603	0,46676	-0,08182	0,061016
ВВП	-182,7313	1135,95	0,171446	0,734646	-3675,81	4041,276
Державний борг	-0,04376	0,031548	-0,67721	0,438045	-0,28126	0,193745
Рівень інфляції	-0,02184	0,044084	-0,73722	0,468905	-0,48738	-0,51175
cons	-113,263	108,2329	-0,49719	0,494622	-676,897	503,4141

Джерело: розроблено автором

Отже, проведений аналіз вказує на наявність значного впливу тіньової економіки на розглянуті показники. Коефіцієнти кореляції за всіма показниками є негативними, що свідчить про від'ємний характер впливу.

Найбільший вплив тіньова економіка має на обсяг ВВП, в той час як її вплив на індекс економічної свободи є менш значущим.

Узагальнені розрахунки підтвердили важливість впливу тіньового сектору на рівень економічної безпеки країни. Це свідчить про необхідність розробки та впровадження інструментів для зниження рівня тінізації з метою підвищення економічної безпеки країни.

2.3 Аналіз ключових чинників, що впливають на економічний розвиток та фінансову стабільність України

У рамках вивчення чинників тінізації українського ринку важливим етапом є визначення значущості та сили впливу тіньової економіки, спільно з іншими фінансовими показниками, на рівень стабільності та зростання економічного ринку. Одним із ефективних інструментів для такого оцінювання є багатофакторний регресійний аналіз, що дозволяє ретельно дослідити кореляцію між різними змінними та їх взаємовплив.

Для забезпечення точності та наукової обґрунтованості дослідження важливо провести перевірку моделі на відповідність основним класичним припущенням. Один з аспектів такої перевірки може бути узагальнено в наступний спосіб.

Можливо виразити узагальнену багатофакторну лінійну регресійну модель у наступному форматі:

$$y = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_n x_n + \varepsilon, \quad (2.1)$$

де y – залежна змінна;

x_1, x_2, \dots, x_n – незалежні змінні (або фактори);

$\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_n$ – параметри моделі, які потрібно оцінити;

ε – неспостережувана випадкова величина.

Зазначу, що узагальнена регресійна модель є відповідною для всієї генеральної сукупності. Параметри цієї моделі, які є невідомими, розглядаються як константи. Випадкова величина в цій моделі є

непозначеною, і можна лише припускати про її розподіл відповідно до певного закону. У порівнянні з узагальненою регресійною моделлю, вибіркова модель будується для конкретної вибірки. Невідомі параметри вибіркової моделі є випадковими величинами, очікування яких відповідають параметрам узагальненої моделі (у випадку класичної лінійної регресії). Помилки випадкових величин можна оцінити на основі вибірових даних [38].

На підставі глибокого економічного та статистичного аналізу для кількісної оцінки впливу тіньової економіки на економічне зростання було створено багатофакторну регресійну модель. За залежну змінну взято показник приросту ВВП, який відображає економічне зростання. Залежними змінними у цій моделі виступають рівень безробіття, приріст прямих іноземних інвестицій та інтегральний показник тіньової економіки.

При визначенні вказаних змінних та їх інтеграції в одну модель отримуємо наступну багатофакторну лінійну модель:

$$GDP = \beta_0 + \beta_1 * SE + \beta_2 * INVST + \beta_3 * UN + \varepsilon, (2.2)$$

де GDP – темп приросту/ спаду ВВП (у %).

UN – рівень безробіття економічно активного населення (у %).

$INVST$ – приріст прямих іноземних інвестицій (у %).

SE – інтегральний показник тіньової економіки (у %).

$\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_n$ – параметри моделі, які потрібно оцінити;

ε – неспостережувана випадкова величина.

Для створення інформаційної основи були використані найновіші дані з вірогідних та науково обґрунтованих джерел, таких як Міністерство Економіки України та статистична база The World Bank (див. Додаток А).

На рисунку 2.8 представлені результати застосування моделі (2.2) до реальних даних.

Dependent Variable: GDP
 Method: Least Squares
 Date: 03/07/23 Time: 09:14
 Sample: 1997 2022
 Included observations: 26

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	33.54395	9.973386	3.363346	0.0028
SE	-0.575607	0.239997	-2.398390	0.0254
UN	-1.880656	0.282243	-6.663242	0.0000
INVST	0.038114	0.019613	1.943282	0.0649
R-squared	0.680135	Mean dependent var	0.493704	
Adjusted R-squared	0.636518	S.D. dependent var	8.882407	
S.E. of regression	5.355159	Akaike info criterion	6.334636	
Sum squared resid	630.9101	Schwarz criterion	6.528189	
Log likelihood	-78.35027	Hannan-Quinn criter.	6.390373	
F-statistic	15.59304	Durbin-Watson stat	1.216976	
Prob(F-statistic)	0.000012			

Рисунок 2.8 Результати оцінювання регресійної моделі (2.2) для аналізу економічного зростання

Джерело: розраховано автором за допомогою пакету E-Views

Отже, після проведення кількісної оцінки впливу факторів на залежну змінну, ми можемо виразити рівняння регресії у наступному вигляді (у дужках подано значення t-статистики):

$$GDP = 33,54 - 0,58 * SE - 1,88 * UN + 0,038 * INVST$$

(-2.398)
(-6.663)
(1.943)

де GDP – темп приросту/ спаду ВВП (у %).

UN – рівень безробіття економічно активного населення (у %).

$INVST$ – приріст прямих іноземних інвестицій (у %).

SE – інтегральний показник тіньової економіки (у %).

Виведемо економічну інтерпретацію для кожної незалежної змінної окремо:

1. **Тіньова економіка (SE):** за коефіцієнтом -0,58 можна визначити, що тіньова економіка негативно впливає на приріст ВВП. Можна зробити висновок, що тіньовий сектор запобігає розвитку офіційної економічної діяльності, зменшуючи рівень добробуту населення та загальний розвиток країни. Навпаки, зменшення тіньової економіки на 58% може сприяти підняттю приросту ВВП населення на 1%.

2. **Безробіття (*UN*):** за коефіцієнтом - 1.88 можна визначити, що рівень безробіття зростаючи стимулює економічний спад країни, приріст ВВП на 1%, пояснюється зменшенням кількості безробітного економічного населення на 188%.

3. **Іноземні інвестиції (*INVST*):** за коефіцієнтом - 0.038 можна визначити, що показник іноземних інвестицій, хоч і має невеликий вплив у розмірі 4%, все ж прямо взаємозв'язаний із темпами зростання ВВП. Збільшення інвестицій сприяє росту ВВП та, відповідно, економічному розвитку, що логічно та очікувано враховуючи розглянуті умови.

У проведеному аналізі щодо оцінювання впливу ключових факторів на фінансову стабільність було розроблено багатофакторну регресійну модель. У якості залежної змінної було обрано показник виплати державного та гарантованого державою боргу, який відображає фінансову стабільність. Залежними змінними у моделі виступають рівень інфляції, реальні відсоткові ставки та інтегральний показник тіньової економіки.

Розглянуто вплив різних факторів на фінансову стабільність, враховуючи такі ключові аспекти:

- **Рівень інфляції споживчих цін:** Зростання інфляції може призвести до зниження купівельної спроможності споживачів, збільшення невизначеності і сприяти економічній нестабільності.

- **Реальні відсоткові ставки:** Рівень процентних ставок може впливати на попит на кредити та інвестиційні рішення. Високі ставки можуть зменшити запозичення та витрати, тоді як низькі ставки можуть їх стимулювати.

- **Виплата державного та гарантованого державою боргу (% від експорту товарів, послуг та первинного доходу):** Рівень державного боргу може впливати на фінансову стабільність. Великий борг може породжувати занепокоєння щодо спроможності країни погашати борг та утримувати кредитний рейтинг, що може негативно впливати на фінансову стабільність.

Однак ефективне обслуговування боргу може свідчити про платоспроможність та відповідальність держави перед інвесторами.

Враховуючи викладені вище показники, багатофакторна регресійна модель, що оцінює вплив основних факторів на один із ключових показників фінансової стабільності, має наступний формалізований вигляд:

$$PD = \beta_0 + \beta_1 * SE + \beta_2 * INFL + \beta_3 * IR + \varepsilon, (2.3)$$

де PD – виплата державного та гарантованого державою боргу (% від експорту

товарів, послуг та первинного доходу).

$INFL$ – рівень інфляції споживчих цін (у %).

IR – рівень реальних відсоткових ставок (у %).

SE – інтегральний показник тіньової економіки (у %).

$\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_n$ – параметри моделі, які потрібно оцінити;

ε – неспостережувана випадкова величина.

Для створення інформаційної основи були використані найновіші дані з вірогідних та науково обґрунтованих джерел, таких як Міністерство Економіки України та статистична база The World Bank (див. Додаток Б).

На рисунку 2.9 представлені результати застосування моделі (2.3) до реальних даних.

Dependent Variable: PD				
Method: Least Squares				
Date: 03/07/23 Time: 10:58				
Sample: 1997 2022				
Included observations: 26				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	7.837287	6.342303	1.235716	0.2296
SE	-0.178993	0.173969	-1.028878	0.0147
INFL	0.286681	0.117738	0.434901	0.0235
IR	0.053060	0.089014	2.434901	0.5572
R-squared	0.237977	Mean dependent var	6.363979	
Adjusted R-squared	0.134065	S.D. dependent var	4.851193	
S.E. of regression	4.514308	Akaike info criterion	5.993019	
Sum squared resid	448.3375	Schwarz criterion	6.186572	
Log likelihood	-73.90925	Hannan-Quinn criter.	6.048755	
F-statistic	2.290175	Durbin-Watson stat	1.772051	
Prob(F-statistic)	0.106406			

Рисунок 2.9 Результати розрахунків на реальній інформації регресійної моделі(2.3) для аналізу фінансової стабільності

Джерело: Розроблено автором за допомогою пакету E.Views на основі даних Світового банку.

Отже, внаслідок оцінки впливу факторів на залежну змінну, представлену в стовпці «Коефіцієнт», ми можемо зробити висновок, що наше рівняння регресії може бути виражене наступним чином (у дужках подані значення t-статистики):

$$PD = 7,83 - 0,17 * SE - 0,28 * INFL + 0,05 * IR$$

(−1.03) (2.43) (0.59)

де PD - виплата державного та гарантованого державою боргу (% від експорту

товарів, послуг та первинних доходів).

$INFL$ - рівень інфляції споживчих цін (у %).

IR - рівень реальних процентних ставок (у %).

SE - інтегральний показник рівня тіньової економіки (у %).

Розглянемо економічну інтерпретацію для кожної незалежної змінної окремо:

1. **Тінізація ринку (SE):** Очікувано, тінізація українського ринку демонструє обернену залежність від фінансової стабільності. Зменшення тіньової економіки на 17% стимулює підвищення виплат на 1%, що є значущим фактором впливу на стабільність.

2. **Інфляція (INFL):** Показник інфляції ускладнює можливість виплати державного боргу через знецінення національної валюти. Зростання на 28% інфляції запобігає виплатам з боку держави на 1%.

3. **Реальні відсоткові ставки (IR):** Показник рівня реальних відсоткових ставок має обмежений вплив на фінансову стабільність у даній моделі, проте спостерігається позитивна кореляція. Зростання на 5% відсоткових ставок полегшує виплату державного та гарантованого боргу, що зростає на 1%.

Отже, зробивши комплексний аналіз усіх індикаторів, включаючи ключовий показник – тіньову економіку, можемо визначити, що всі ці фактори

мають досить передбачуваний та логічний вплив на економічний розвиток та фінансову стабільність країни. Зменшення тіньової економіки, разом з іншими факторами, сприяє підвищенню економічного зростання та фінансовій стабільності. Це вказує на важливість прийняття ефективних заходів для зменшення тіньового сектору, що може сприяти створенню стійкої та конкурентоспроможної економіки в майбутньому. Висновки здійсненого аналізу можуть служити основою для розробки та впровадження стратегій та політик, спрямованих на забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку України.

2.4 Аналіз інструментарію управління економічною безпекою країни

На поточному етапі розвитку української економіки спостерігається високий рівень тінізації, який виникає внаслідок історичних та ментальних особливостей, а також відсутності чіткої стратегії щодо декларування національної економіки. Довготривала політична нестабільність в умовах олігархічної демократичної системи створила умови для швидкого розвитку тіньових відносин, що в свою чергу призвело до значного розшарування населення. Відтік кадрів за кордон, нестабільна економічна ситуація, відсутність довіри до влади та висока корупція в державних органах влади призводять до кризових явищ у соціально-економічній сфері, що є перешкодою для розвитку національної економіки. Вітчизняний бізнес-сектор змушений шукати нові стратегії для збереження прибутків та зниження витрат, і, отже, значна кількість суб'єктів підприємництва визнала перехід до неформального сектору господарювання найбільш підходящим шляхом для підтримки рентабельності виробничо-господарської та комерційної діяльності. Згідно з офіційними даними Міністерства економіки України, визначено критичний рівень тіньової економіки на рівні 30%, що супроводжується негативним впливом [37].

Зниження рівня тінізації економіки може бути використано як один із засобів управління економічною стабільністю країни. Це сприятиме виведенню значного обсягу фінансових ресурсів з тіні, що в свою чергу призведе до збільшення доходів державного бюджету та підвищення рівня матеріального добробуту населення.

Управління економічною безпекою є складним процесом, оскільки вимагає використання широкого спектру інструментів, спрямованих на вплив на різні аспекти безпеки. Оскільки економічна безпека об'єднує значну кількість складових, управління нею виявляється досить трудомістким процесом. На сьогодні науковою спільнотою було розроблено значну кількість інструментів для підвищення рівня економічної безпеки, причому основні з них систематизовані в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Узагальнення інструментів економічного управління економічною безпекою

Напрямки	Інструментарій
Зниження рівня інфляції	Запобігання різким валютно-курсовим коливанням
	Оптимізація витрат виробництва за рахунок зниження ставок оподаткування
	Збільшення обсягів державних резервів
	Демоніполізація ринків товарів та послуг
	Регулювання тарифної політики економічних суб'єктів
	Стимулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єкта господарювання
Забезпечення стабільності	Підвищення прозорості в роботі НБУ та комерційних банків
	Диверсифікація джерел формування міжнародних резервів НБУ

національної валюти	Регулювання валютного ринку з точки зору контролю за обігом готівки
	Страхування валютних ризиків
	Зростання частки безготівкових розрахунків
Забезпечення стійкості банківської системи	Удосконалення процесів рефінансування НБУ та управління ліквідністю комерційних банків
	Підвищення прозорості функціонування банківської системи
	Досягнення балансу між активами та пасивами комерційних банків
Стабілізація фінансового ринку	Досягнення чесної конкуренції між учасниками фінансового ринку
	Зростання попиту на інструменти інвестування
	Протидії спекуляціям на ринку капіталу
	Оцінювання ризиків тінізації доходів на ринку капіталу

Джерело: [1, 4, 11, 12].

Загалом всі засоби підвищення рівня економічної безпеки можна розділити на інституційні, організаційні та економічні.

Реалізація інституційних механізмів для підвищення економічної безпеки країни передбачає впровадження заходів, спрямованих на підвищення ефективності роботи державних контрольних органів шляхом оптимізації структури та розширення їх відповідальності; автоматизацію процедур нарахування та сплати податків; впровадження системи електронного урядування; реалізацію інвестиційних проектів на умовах державно-приватного партнерства.

Організаційні заходи спрямовані на надання органам державної влади повноважень для пошуку та залучення джерел фінансування проектів, що стимулюють соціально-економічний розвиток. Це включає створення фондів пільгового кредитування та фінансування інвестиційних проектів, а також

розвиток інфраструктури для підтримки науково-дослідної, дослідно-конструкторської, інноваційної та освітньої діяльності в країні.

Застосування економічних інструментів включає фінансування пріоритетних видів економічної діяльності, стимулювання підприємницької ініціативи в сфері малого та середнього бізнесу та розвиток венчурного фінансування.

Висновки до розділу 2

У другому розділі були проаналізовано інструментарій управління економічною безпекою країни, динаміку тіньової економіки та її вплив на економічне зростання та фінансову стабільність, зміни в ключових макроекономічних показниках до та після періоду воєнних подій, змодельовано вплив тінізації бізнесу на економічну безпеку в Україні та проаналізовано ключові чинники, що впливають на економічний розвиток та фінансову стабільність України. Проведений аналіз дозволяє сформулювати наступні висновки.

1. У рамках вивчення чинників тінізації українського бізнесу важливим етапом є визначення значущості та сили впливу тіньової економіки, спільно з іншими фінансовими показниками, на рівень стабільності та зростання економічного ринку. Одним із ефективних інструментів для такого оцінювання є багатофакторний регресійний аналіз, що дозволяє ретельно дослідити кореляцію між різними змінними та їх взаємовплив.

2. Було розроблено регресійний аналіз, який дозволяє зробити обґрунтовані висновки про розвиток економічних процесів, підкріплені конкретними математичними розрахунками. У контексті економічного моделювання особливо актуальними є багатофакторні регресії, оскільки економічні явища рідко можна пояснити впливом лише одного фактора. Використання багатофакторних моделей дозволяє урахувати різноманіття факторів, що впливають на економічні процеси, та отримати більш повний та

точний аналіз залежностей між різними змінними. Після виконання вичерпного аналізу та діагностики факторів впливу на економічне зростання та фінансову стабільність, включаючи індикатор тіньової економіки, було виявлено вплив зазначених показників і їхню релевантність при подальших прогнозах. Такий підхід сприяє розумінню та передбаченню ефективних стратегій розвитку та управління економічною сферою.

Незважаючи на обмеженість інформаційної бази та обмежений доступ до неї через військові дії, нам вдалося розробити точну модель для основних та найбільш важливих факторів, а також провести її оцінку з точки зору адекватності та точності. У випадку необхідності ми оновлювали дані в межах наукової доцільності.

Загальний підсумок та аналіз наданої інформації приводять до наступних значущих висновків:

- Макроекономічні показники, такі як рівень ВВП, інфляції, безробіття і процентні ставки, демонструють негативний тренд через вторгнення країни-агресора на початку 2022 року, внаслідок чого економіка перебуває в стані рецесії.

- Тінізація української економіки залежна від фінансової стабільності, що призводить до зменшення платоспроможності перед інвесторами, та від'ємного впливу на приріст ВВП, що подальше погіршує ймовірність економічного зростання.

- При здійсненні аналізу з урахуванням негативних і позитивних варіантів розвитку тіньової економіки було виявлено, що зменшення показника частки цього сектору на 10% не призведе до зменшення його вагомості в ВВП населення України, але може зменшити тиск на фінансову стабільність.

- У випадку можливого збільшення тіньового сектору на 10% він не суттєво впливає на фінансову безпеку та стабільність України. Однак його частка впливу на економічний розвиток зросте до 59,2%, що веде до 1% рецесії у економічному зростанні.

– Запобігання корупції та забезпечення чесного та прозорого управління відіграє ключову роль у формуванні тіньових схем.

Таким чином, мінімізація нелегальної економіки має потенціал поліпшити стан країни як на мікрорівні, так і на макрорівні. На мікрорівні це проявиться у скороченні дефіциту бюджету, зменшенні кількості економічних злочинів і сприятиме просуванню інтересів національних виробників. Підвищення довіри до влади з боку підприємців і населення також буде важливим результатом цього процесу.

На макрорівні, мінімізація нелегальної економіки сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості держави. Це сприятиме збільшенню конкурентоспроможності країни на світовому ринку та інших позитивних факторів. Зокрема, це може забезпечити сталий економічний розвиток, збільшення рівня зайнятості та підвищення рівня життя населення. Крім того, мінімізація тіньової економіки сприяє формуванню сприятливого інвестиційного клімату, який може привертати іноземні інвестиції, сприяти розвитку інфраструктури та забезпечити сталість фінансової системи.

3. Загалом всі засоби підвищення рівня економічної безпеки можна розділити на інституційні, організаційні та економічні. Узагальнюючи інструменти економічного управління економічною безпекою виділено наступні: зниження рівня інфляції, забезпечення стабільності національної валюти, забезпечення стійкості банківської системи та стабілізація фінансового ринку. Ці заходи спрямовані на створення умов, що дозволять зменшити присутність тіньової економіки та сприятимуть підвищенню економічної безпеки країни.

Розділ 3 ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ПОСИЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1 Засоби зменшення тіньової економіки в контексті забезпечення економічної безпеки країни

Інструментарій управління економічною безпекою країни включає в себе ефективне зниження рівня тінізації економіки. Це сприятиме виведенню значного обсягу фінансових ресурсів з тіні, що в свою чергу призведе до підвищення доходів державного бюджету та покращення рівня матеріального добробуту населення.

У цьому контексті необхідно впроваджувати конкретні заходи, серед яких основними є:

1. Підвищення ефективності контролю і моніторингу: Запровадження заходів, спрямованих на поліпшення ефективності роботи державних контролюючих органів. Це може включати оптимізацію структури органів, перегляд їх компетенції та впровадження ефективних механізмів контролю за діяльністю суб'єктів господарювання.

2. Оцінка ефективності державних органів фінансового контролю: Визначення та впровадження комплексних показників для оцінки результативності роботи державних органів. Це дозволить порівнювати ефективність різних країн та використовувати передові практики управління.

3. Покращення правової бази: Оптимізація законодавчої бази для уникнення юридичних колізій та протиріч. Це може включати регулярне переглядання та уточнення нормативно-правових актів для забезпечення їхньої чіткості та ефективності.

4. Запровадження ефективних механізмів покарання: Удосконалення системи карного переслідування в справах тінізації, включаючи винесення вироків та визначення справедливих штрафних санкцій.

Це допоможе забезпечити належне покарання порушників та відлякування від тіньових практик.

Реалізація цих заходів сприятиме не лише зменшенню тінізації економіки в Україні, але і сприятиме економічному розвитку та підвищенню рівня економічної безпеки країни.

3.2 Рекомендації щодо стабілізації української економіки в умовах воєнного стану

У період війни в Україні в 2022-23 роках економічна діяльність стала свідком значних труднощів через вплив тінізації економічного середовища. Ці труднощі призвели до важливих наслідків, серед яких:

1. **Зменшення податкових надходжень:** Висока присутність тіньового сектору в економіці призвела до мінімізації обсягу податкових надходжень. Це вразило можливості уряду з фінансування соціальних програм та інфраструктурних проєктів.

2. **Економічна нерівність:** Підприємства, які діють в тіньовому секторі, уникають сплати податків та не дотримуються соціальних стандартів для працівників. Це призводить до низьких зарплат і відсутності соціального захисту, підсилюючи економічну нерівність та сприяючи явищу «фінансової незахищеності».

3. **Низька продуктивність підприємств:** Підприємства в тіньовому секторі зазвичай не володіють сучасним обладнанням, і, отже, їхня продуктивність нижча, ніж у компаній офіційного сектору, що знижує загальну продуктивність економіки.

4. **Порушення правил конкуренції:** Тіньові підприємства часто не дотримуються правил конкуренції, що порушує рівні умови на ринку та завдавати шкоду легальним підприємствам.

5. **Низький рівень безпеки праці:** В тіньовому секторі часто не дотримуються норм безпеки праці, що сприяє збільшенню кількості травм та нещасних випадків на виробництві.

6. **Загроза національній безпеці:** Особливо в умовах війни тіньовий сектор може бути пов'язаний із злочинними угрупованнями, тероризмом, контрабандою та нелегальним обігом наркотиків, загрожуючи національній безпеці.

7. **Ризик невинуватих збитків:** Підприємства у тіньовому секторі часто не захищені законодавчо і не можуть вимагати компенсації за збитки, що призводить до невинуватих збитків.

8. **Несприятливий інвестиційний клімат:** Високий рівень тіньової економіки створює несприятливий інвестиційний клімат, відштовхуючи іноземних інвесторів та ускладнює економічний розвиток країни.

Процес детінізації національної економіки може бути реалізований через використання прямих та непрямих інструментів державної політики.

Серед прямих інструментів, які впливають на процес детінізації економіки, можна виділити програми державної підтримки перспективних галузей для забезпечення структурних перетворень, підтримку перспективних кластерів на національному та регіональному рівнях, мобілізацію ресурсів державного бюджету для стимулювання пріоритетних галузей, підтримку розвитку кластерної інфраструктури в рамках програм соціально-економічного розвитку регіонів, пільгове надання приміщень та обладнання в рамках пріоритетних кластерів, а також створення державної лізингової компанії для просування наукової продукції на зовнішні ринки та надання інвестиційного кредиту на інноваційний розвиток за зниженими процентними ставками.

До непрямих інструментів можна віднести створення системи мотивацій і стимулів праці в легальному секторі економіки. Це досягається через комплексну фіскальну, бюджетну, структурну та митну політику, спрямовану

на підтримку та підвищення ефективності діяльності у легальному секторі, щоб привабити працівників та підприємства в цей сегмент економіки.

Формування ефективного та економічно обґрунтованого організаційно-економічного механізму детінізації економічних відносин у основних галузях економічної діяльності вимагає системного підходу для досягнення стратегічних пріоритетів. Зокрема:

1. Удосконалення інституційного середовища для детінізації економічних відносин, боротьби з деструктивною корупцією та мінімізації її впливу на ключові види економічної діяльності, а також сприяння прозорості ведення бізнесу.

2. Розробка комплексних механізмів запобігання лобіюванню особистих та комерційних інтересів представниками державних органів та зменшення ризику потенційних конфліктів інтересів між структурами влади та підприємствами.

3. Створення ефективної системи контролю за організацією та управлінням економічними відносинами в ключових галузях господарської діяльності.

4. Підтримка правового оформлення діяльності незареєстрованих підприємств та інші заходи для протидії нелегальним практикам у сфері економіки.

5. Налагодження контролю за територіями, що перебувають поза контролем уряду та утворених в результаті збройної агресії та військового конфлікту Росії проти України, які призводять до зростання «потенційних можливостей» для реалізації схем контрабанди товарів [43].

Такий підхід спрямований на створення стійкої системи, яка сприяє переходу тіншових економічних відносин у легальний сектор і сприяє розвитку ефективного та прозорого бізнес-середовища.

Окрім того, для детінізації бізнесу Україна повинна провести реформу антикорупційної системи, впроваджуючи комплексну антикорупційну стратегію, розвивати фінансову розвідку та спростити процедури подання

декларацій та оплати податків. Також важливо забезпечити прозорість у процедурах приватизації та інших державних закупівель. Глобальна рецесія 2023 року, викликана COVID-19, післяпандемійними труднощами та воєнними подіями, підкреслила необхідність стабілізаційних заходів для вирішення соціально-економічних проблем.

Ураховуючи, що економіка України в умовах воєнного стану є досить вразливою до стресових факторів, таких як зниження продуктивності національного виробництва, збільшення інфляції та скорочення інвестицій, у даній роботі було розроблено набір рекомендацій, спрямованих на стабілізацію економіки та забезпечення її безпеки в умовах складної макроекономічної обстановки:

➤ **Підтримка малого та середнього бізнесу.** Розробка та впровадження програм підтримки малих та середніх підприємств, стимулювання підприємництва та інновацій.

Малий та середній бізнес є основою економіки, і в умовах воєнного стану вони можуть стати особливо вразливими. Уряд може вживати заходів, таких як надання субсидій та кредитів за більш вигідних умов, а також спрощення процедур бізнес-реєстрації та ліцензування. Замість того, щоб застосовувати високі податки до малого та середнього бізнесу, уряд може зменшити податкове навантаження на ці підприємства. Це може бути досягнуто через скорочення податкових ставок, підвищення граничних значень для оподаткування та надання податкових пільг для деяких видів діяльності.

Підтримка малого та середнього бізнесу є важливим елементом економічного розвитку, забезпечуючи зростання робочих місць, підвищення виробничої активності та стимулювання інновацій. Для досягнення цих цілей можна впроваджувати різноманітні програми та заходи. Ось кілька ідей:

1. **Фінансова підтримка:**

- *Кредитування та гранти:* Забезпечення доступу до фінансових ресурсів через спеціалізовані кредитні програми та гранти для малих та середніх підприємств.

- *Гарантії уряду:* Введення гарантійних програм для зменшення ризиків для фінансових установ та підтримки підприємств у доступі до кредитів.

2. Створення підприємницького середовища:

- *Бюрократичні спрощення:* Зменшення адміністративних бар'єрів та спрощення процедур для реєстрації та ведення бізнесу.

- *Створення інноваційних кластерів:* Стимулювання розвитку інноваційних кластерів та бізнес-інкубаторів для сприяння інноваційному підприємництву.

3. Розвиток ринків:

- *Підтримка експорту:* Надання підтримки для розширення малими та середніми підприємствами можливостей на міжнародних ринках.

- *Участь у громадських закупівлях:* Забезпечення умов для участі малих та середніх підприємств у громадських закупівлях.

4. Податкові пільги та стимули:

- *Зменшення податкових тягарів:* Введення податкових пільг для малих та середніх підприємств з метою стимулювання їхнього розвитку.

- *Підтримка інвестицій:* Розробка програм підтримки для привертання інвестицій у малі та середні підприємства.

5. Соціальна підтримка працівників:

- *Страхові та соціальні програми:* Забезпечення доступу до страхових та соціальних програм для працівників малих та середніх підприємств .

➤ **Фінансова стабілізація.** Вжиття заходів для збереження фінансової стабільності, зокрема, забезпечення ліквідності банківської системи, контроль за інфляцією та ефективне використання фінансових ресурсів.

Фінансова стабілізація включає в себе ряд заходів, які спрямовані на забезпечення стійкості та ефективності фінансової системи країни. Це може мати позитивний вплив на процес детінізації економіки, тобто зменшення ролі готівки та збільшення використання електронних фінансових послуг. Ось як це може стати можливим:

1. Збереження фінансової стабільності:

- *Зменшення ризиків:* Фінансова стабільність зменшує ризики та непередбачені коливання в економіці, що може зробити електронні фінансові інструменти більш привабливими для громадян і підприємств.

- *Довіра:* Стабільна фінансова система підвищує довіру населення до фінансових установ, що може сприяти переходу до безготівкових рішень.

2. Ліквідність банківської системи:

- *Поліпшення доступності фінансів:* Забезпечення ліквідності банківської системи сприяє поліпшенню доступності фінансів для громадян та підприємств через електронні канали, що може зменшити залежність від готівки.

3. Контроль за інфляцією:

- *Стабільні ціни:* Ефективний контроль за інфляцією сприяє збереженню стійкості цін, що може позитивно вплинути на вибір громадян і підприємств у користь електронних способів оплати.

4. Ефективне використання фінансових ресурсів:

- *Стимулювання електронних платежів:* Правильне використання фінансових ресурсів сприяє розвитку електронних платіжних систем, зменшуючи потребу в готівці та сприяючи детінізації економіки.

5. Розвиток електронних фінансових послуг:

- *Інновації:* Фінансова стабільність може сприяти інноваціям у сфері електронних фінансових послуг, що робить їх привабливішими для користувачів.

➤ **Міжнародна співпраця.** Пошук та активізація міжнародної фінансової підтримки та співпраці для забезпечення сталого економічного розвитку та реформ в країні.

➤ **Безпека інвестиційного клімату.** Впровадження заходів для поліпшення інвестиційного клімату, зменшення ризиків для інвесторів та підтримка інвестиційних проектів.

Поліпшення інвестиційного клімату є ключовим фактором для сталого економічного розвитку. Це включає в себе впровадження різноманітних заходів для зменшення ризиків для інвесторів та створення сприятливого середовища для залучення капіталу. Ось деякі можливі заходи:

1. **Правова стабільність та прозорість:**

- *Покращення законодавства:* Активізація роботи над вдосконаленням інвестиційного законодавства та його адаптація до міжнародних стандартів.

- *Гарантії прав інвесторів:* Забезпечення правових гарантій для інвесторів та вирішення конфліктів шляхом арбітражу чи інших ефективних механізмів.

2. **Адміністративна прозорість:**

- *Зменшення бюрократії:* Спрощення адміністративних процедур та скорочення часу, необхідного для реєстрації бізнесу та отримання дозволів.

- *Публікація інформації:* Забезпечення доступу до актуальної інформації щодо умов бізнесу, податків, законодавства і т. д.

3. **Податкова стабільність:**

- *Привабливі податкові умови:* Зменшення податкового тиску та надання привабливих податкових стимулів для інвесторів.

- *Прозорість податкової системи:* Забезпечення чіткості та прозорості податкової системи.

4. **Захист прав власності:**

- *Гарантії власності:* Забезпечення ефективного захисту прав власності та прав інвесторів на майно.

- *Боротьба з корупцією:* Впровадження заходів для запобігання корупції в системі, що може загрожувати інвестиціям.

Ці заходи спрямовані на створення сприятливого середовища для інвесторів та підтримки інвестиційних проєктів, що сприяє сталому економічному розвитку країни.

3.3 Шляхи удосконалення нормативно-правового забезпечення державного регулювання детінізації економіки

Враховуючи складну економічну та політичну ситуацію у світі, зумовлену пандемією COVID-19, введенням воєнного стану та високим рівнем тінізації економіки в Україні, проблема державного регулювання у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, залишається вкрай актуальною. Підкреслюється, що дослідження щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення цього процесу є на часі, особливо в контексті сучасних викликів і викликів.

Дослідження детінізації економіки та його нормативно-правового забезпечення викладено у роботах таких вчених як: Р. Августина, С. Баранова, Д. Блейдса, А. Бойка, В. Базилевича, Дж. Б'юкенена, З. Варналій, О. Власюка, В. Геєця, М. Головка, О. Головатюка, Г. Гросмана, І. Губаревої, П. Гутмана, Б. Даллаго, Б. Данилишина, К. Дзевєріна, Л. Ебергарда, Я. Жаліло, В. Засанського, Г. Беккера, Т. Кваші, В. Кубатко, О. Кузьменка, С. Леонової, В. Мандибури, С. Огреби, В. Поповича, В. Рейкіна, С. Роттенберга, П. Рубіна, Е. д Сото, В. Танзі, І. Савича, У. Тіссена, Е. Фейге, Ю. Харазішвілі, Ф. Шнайдера та інших.

Серед факторів, що спричинили цю ситуацію, слід відзначити глибоку кризу в системі державного управління, обумовлену пандемією та військовими конфліктами, а також неефективність державного апарату та системно поширену корупцію, що охопила всі гілки влади.

З огляду на це, на першому етапі є необхідність удосконалення механізмів державної політики у сфері запобігання фінансовим операціям, пов'язаним з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом. Цей процес має бути ініційований шляхом вдосконалення нормативно-правового регулювання, яке враховуватиме складні умови сучасного соціально-економічного середовища.

Так ефективність та доцільність державного регулювання детінізації національної економіки суттєво залежать від якісного та компетентного правового забезпечення. Правові норми та механізми регулювання визначають правила гри на економічному полі, встановлюючи обов'язки, права та відповідальність суб'єктів економічних відносин.

Ефективне правове регулювання детінізації передбачає наявність чітких та консистентних норм, які стимулюють легальну економічну діяльність та запобігають тіньовій сфері. Це може включати в себе норми, спрямовані на боротьбу з корупцією, оптимізацію податкової політики, створення стимулів для підприємництва та інші заходи, спрямовані на зменшення тіньового сектору економіки. Правові норми повинні бути гнучкими та адаптивними, щоб враховувати нові виклики та тенденції в економіці.

Отже, правове забезпечення є ключовим фактором у забезпеченні успішного державного регулювання детінізації економіки, забезпечуючи стабільність, прозорість та визначеність правил гри для всіх учасників економічного процесу.

Приймаючи значну кількість нормативно-правових актів, які регулюють питання детінізації економічних відносин та визначають державну політику в цьому напрямі, слід звернути увагу на невідповідність їх вимогам міжнародної спільноти. Крім того, характерним для цього правового простору є наявність поправок і змін, які можуть суперечити одне одному, що ускладнює цілісність та єдність нормативно-правового середовища. Одним із важливих завдань є забезпечення гармонізації внутрішнього законодавства з міжнародними

стандартами для підтримки прозорого та ефективного функціонування економіки відповідно до вимог міжнародного співтовариства.

Забезпечення детінізації економіки через нормативно-правові засоби також сприяє виконанню міжнародних зобов'язань та стандартів, зокрема тих, які стосуються боротьби з відмиванням коштів та іншими фінансовими злочинами. Це стає важливим елементом забезпечення національної безпеки, оскільки висока тіньова економіка може стати джерелом фінансування нелегальних груп, тероризму та інших загроз національній безпеці.

Отже, нормативно-правове забезпечення у сфері детінізації економіки виступає не лише як інструмент регулювання економічних процесів, але й як важливий компонент системи, спрямованої на забезпечення національної безпеки України.

В Україні система нормативно-правового регулювання у сфері детінізації економіки ґрунтується на законодавчих та підзаконних актах. Ця система має ієрархічну структуру, яка визначає вертикальний порядок підпорядкування нормативних актів.

Найвищим рівнем є Конституція України, яка визначає загальні принципи та основи функціонування країни, включаючи аспекти економічного регулювання.

На другому рівні розташовані закони України, які приймаються Верховною Радою. Вони можуть стосуватися різних аспектів економіки та детінізації, таких як податкова політика, боротьба з корупцією, фінансовий моніторинг тощо. До них належать: Кодекси України (Кримінальний кодекс України, Податковий кодекс України, Господарський кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення) та Закони України (ЗУ «Про банки та банківську діяльність», ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції», ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», ЗУ «Про національну безпеку України», ЗУ «Про національну безпеку України», ЗУ «Про запобігання

корупції», ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення», ЗУ Закон України «Про Національне Антикорупційне бюро України», ЗУ «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», ЗУ «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»

На третьому рівні розташовані підзаконні нормативні акти, такі як постанови Кабінету Міністрів, рішення міністерств та інших центральних органів влади. Вони конкретизують положення законів і реалізують їх у практичній сфері. До них належать: Розпорядження КМУ «Про віднесення держав до переліку офшорних зон», Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції», Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки, Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, Методичні рекомендації щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України, Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року, Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні.

До цієї системи також входять локальні нормативні акти, які приймаються на місцевому рівні (рішення обласних, районних органів влади).

Окремо також можна виділити внутрішньо-фірмові правила та стандарти.

Ця ієрархія забезпечує єдність правового регулювання та визначає порядок його виконання на різних рівнях управління. В контексті детінізації економіки ця система визначає правила, за якими проводяться реформи, приймаються заходи з боротьби з тіньовою економікою та запобігання відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом [56].

Важливо відзначити, що останнім часом у контексті реформування різних сфер в Україні уряд здійснює ряд заходів, спрямованих на гармонізацію існуючого законодавства з європейськими стандартами. Проте, крім аспектів нормативного забезпечення, також потрібно звернути увагу на

адміністративне та організаційне забезпечення державної політики в сфері детінізації національної економіки.

О.В. Тильчик вірно зауважує, що необхідно не лише дотримуватися нормативних положень, але й розвивати адміністративно-правові акти та організаційні механізми з урахуванням стратегічних завдань. За останні двадцять п'ять років в Україні були прийняті різні адміністративно-правові акти, але їхній безсистемний характер та прийняття «на льоту» свідчать про відсутність чіткої стратегії та оперативність вирішення питань політичного характеру. Отже, можна визначити відсутність чітких юридичних форм у законодавчому забезпеченні даного напрямку та недостатність урахування необхідності комплексного підходу до цієї проблематики. Сутність та складність питань, пов'язаних із формуванням ефективного адміністративно-правового забезпечення, різко виявляють потребу у більш глибоких дослідженнях у цьому напрямі [57, с. 158].

У контексті впровадження політики детінізації економічних відносин важливо провести комплексний аналіз та вдосконалення нормативно-правового забезпечення цієї політики. Розглянемо основні напрями оптимізації та гармонізації нормативно-правової бази щодо детінізації економічних відносин:

1. **Прийняття Закону «Про детінізацію національної економіки»:** Створення чіткого та комплексного законодавчого акта, що визначатиме та регулюватиме тіньову економічну діяльність. Закон повинен передбачати адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення, встановлюючи межі порушень враховуючи їхню важкість.

2. **Доповнення Закону «Про засади запобігання і протидії корупції»:** Розширення законодавчого поля, пов'язаного із запобіганням корупції, включаючи положення, спрямовані на боротьбу з тіньовою економікою та впровадження політики детінізації. Це може включати в себе механізми виявлення та протидії тіньовим схемам, а також визначення відповідальності за корупційні дії, пов'язані з детінізацією.

3. **Доповнення Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (в соціальній сфері):** Розширення засад внутрішньої політики держави, зокрема у сфері легалізації ринку праці, боротьби з неофіційною зайнятістю та отриманням заробітних плат «в конвертах».

4. **Доповнення Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»:** Розширення переліку фінансових операцій, які обов'язково підлягають перевірці, щоб збільшити ефективність боротьби з відмиванням грошей, фінансуванням тероризму та поширенням зброї масового знищення.

5. **Доповнення Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»:** Уточнення визначення економічного кіберзлочину та встановлення системи санкцій та покарань за такі злочини з метою ефективної боротьби з цією формою злочинності в кіберпросторі.

6. **Доповнення Закону України «Про національну безпеку України»:** Визнання необхідності проведення детінізації економічних відносин як фундаментального національного інтересу та розгляд цього як загрози національній безпеці.

7. **Зміни до Податкового кодексу України (ПКУ):** Запровадження трансфертного ціноутворення відповідно до світових стандартів та міжнародної практики для підвищення прозорості та відповідності податкової системи міжнародним нормам.

8. **Удосконалення методики розрахунку рівня тіньової економіки:** Внесення змін у методичні рекомендації Міністерства економіки України, що стосуються розрахунку рівня тіньової економіки. Це спрямовано на виправлення недоліків і недосконалостей існуючої методики.

9. **Оновлення Указу Президента України «Про заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції»:** Прийняття нового Указу Президента України, який замінить попередній від 18 листопада 2005 року, з

урахуванням сучасних ризиків та викликів, зумовлених пандемією COVID-19 та відповідними економічними та фінансовими змінами.

10. Зміни до Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про віднесення держав до переліку офшорних зон»: Внесення змін у розпорядження з метою ще більшого обмеження переліку офшорних зон, що дозволено для використання в господарській діяльності.

Таким чином впровадження запропонованих рекомендацій сприятиме адаптації національного законодавства України до сучасних вимог та потреб. Ці кроки спрямовані на створення чіткого та ефективного законодавчого середовища для детінізації економіки, яке враховує важливі аспекти адміністративної, кримінальної та антикорупційної відповідальності.

Висновки до розділу 3

У даному розділі було запропоновано впровадити практичні рекомендації для зниження рівня тіньової економіки, посилення економічної безпеки, стабілізації української економіки в умовах воєнного стану і запропоновано удосконалити нормативно-правове забезпечення державного регулювання детінізації економіки, у зв'язку з цим було запропоновано впровадити наступні заходи:

1. Підвищити ефективність контролю і моніторингу за роботою державних контролюючих органів, визначення та впровадження комплексних показників для оцінки результативності роботи державних органів для використання передових практик управління, оптимізація законодавчої бази для уникнення юридичних колізій та протиріч, удосконалення системи карного переслідування в справах тінізації, включаючи винесення вироків та визначення справедливих штрафних санкцій. Це допоможе забезпечити належне покарання порушників та відлякування від тіньових практик.

Реалізація цих заходів сприятиме не лише зменшенню тінізації економіки в Україні, але і сприятиме економічному розвитку та підвищенню рівня економічної безпеки країни.

1. Виділено, що еволюція інституційного середовища дозволяє виявити закономірності та перспективи розвитку загроз економічній безпеці, а також розглядати проблему через призму тіньових економічних відносин, що одночасно є загрозою безпеки та наслідком небезпеки інституційного середовища. Індикатори низької якості інституційного середовища, такі як адміністративні бар'єри, корупція та неефективні заходи підтримки підприємництва, можуть становити загрозу економічній безпеці країни. Додатково, підкреслено, що індикатори низької якості інституційного середовища, можуть викликати не лише загрози фінансовій стабільності, але й обмежити розвиток підприємництва. Активне спрямування на покращення інституційного середовища допоможе зменшити масштаби тіньового сектора та підтримати позитивний економічний розвиток країни.

6. У результаті проведеного дослідження виявлено відсутність комплексного нормативно-правового документа, який би визначав стратегічні орієнтації, цілі та завдання для протидії тінізації бізнесу. Актуальною є ініціатива прийняття Закону України «Про детінізацію національної економіки», який міг би стати ключовим документом, визначити сутність тіньової економічної діяльності, стратегічні орієнтації, цілі та завдання для протидії тінізації економіки. Такий закон міг би також встановлювати відповідальність за порушення в цій сфері, враховуючи як адміністративні, так і кримінальні аспекти, а також надавав інструменти для успішної реалізації такої державної політики, узгоджуючи її з іншими напрямками в сфері національної безпеки. Створення такого комплексного закону є важливим етапом для розвитку ефективних механізмів інституційної та правової підтримки державної політики в цьому напрямку.

Висновки вказують на те, що правове забезпечення є необхідною складовою для ефективного забезпечення економічної безпеки України, проте,

такі фактори як корупція, недостатнє законодавство та відсутність ефективних механізмів його виконання, створюють загрози стабільному економічному розвитку країни та притяганню інвестицій. У свою чергу боротьба з корупцією вимагає підвищення ефективності правоохоронних органів та судової системи. Забезпечення незалежності судів, посилення контролю за діями посадових осіб та впровадження прозорих антикорупційних процедур є ключовими кроками для економічної безпеки.

Загальний успіх забезпечення економічної безпеки України залежить від комплексного підходу, що поєднує правові, інституційні та політичні заходи. Важливою є співпраця між урядом, громадськістю, бізнес-сектором та міжнародними партнерами для розв'язання економічних викликів. Лише за допомогою впровадження ефективних правових заходів та їх відповідного виконання можна досягти стійкої економічної безпеки України. Це передбачає рішучі дії та спільні зусилля всіх сторін для створення правової держави, боротьби з корупцією та створення сприятливих умов для економічного розвитку.

Отже, необхідно створити такі умови, які б мотивували існуючих підприємців залишати «тіньовий» сектор та вести свій бізнес без використання «чорних» схем. Це може бути досягнуто через впровадження пільгового оподаткування, збільшення відповідальності за порушення законів, спрощення процедур юридичного реєстрації, зменшення бюрократичних бар'єрів та створення таких умов, де ідеальним вважається здійснення чистого бізнесу.

Таким чином, можна зробити висновок, що виключення тіньового сектору з економіки як явища, навіть за допомогою найбільш ефективних заходів, є неможливим завданням. Однак завдання кожного рівня влади полягає в обмеженні цієї неформальної діяльності в межах, які не завдають шкоди економічній системі країни.

ВИСНОВКИ

Висновки, які можна зробити на основі результатів проведеного дослідження, наступні.

1. На сьогодні в науковій літературі не існує єдино визначеного поняття «тіньова економіка». Так само відсутнє чітке та нормативно закріплене даного визначення і в законодавстві України. Узагальнюючи можна визначити найбільш поширену його дефініцію: **«тіньова економіка»** - це економічна діяльність суб'єктів господарювання, є нелегальною та інтегрованою в офіційну економіку суспільства, яка залишається неврахованою, не контролюється та не оподатковується офіційними державними органами, спрямована на отримання прихованого доходу шляхом порушення чинного законодавства.

2. Проведений аналіз причин розвитку тіньової економіки виявив низку факторів, які стимулюють її формування. Ці фактори можна класифікувати за галузями прояву на декілька груп:

- Економічні чинники, такі як великий податковий тягар, висока частка державного сектора в економіці, надмірна регламентація економічної діяльності, неефективна система управління економікою, економічна нестабільність та інші аспекти.
- Політичні чинники, включаючи «флюгерну» владу та політичну нестабільність.
- Соціальні аспекти, такі як розшарування суспільства, зниження рівня доходів населення, погіршення рівня та якості освіти, зменшення соціального фонду, безробіття та інші соціально-економічні виклики.
- Правові чинники, включаючи недосконалість та постійні зміни правової бази, а також диференціацію населення в контексті виконання законодавчих норм.

3. На підставі аналізу значної кількості наукових джерел зроблено висновок, що для вивчення та протидії тінізації бізнесу важливо класифікувати її не тільки на неофіційну, підпільну та фіктивну, а більш розгорнутіше, за основними характеристиками такими як: масштабність, кількістю осіб, що залучені до тіньової економічної діяльності, мотивація, регулярністю проведення, територія існування (зовнішня чи внутрішня) та етапами виробництва.

4. Тіньові процеси загалом мають негативні наслідки на економічну безпеку держави такі як уникання податків, корупція, і порушення соціальних та економічних стандартів. Однак тіньова економіка може виконувати корисну роль у забезпеченні стабільності та пристосування економіки до відповідних умов, у зв'язку із чим можна виділити такі її позитивні аспекти: може бути більш гнучкою та швидко адаптовуватися до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі, може розширювати можливості зайнятості для населення, особливо в умовах економічної нестабільності, що дозволяє зменшити безробіття та полегшити соціальне навантаження на державу., у тіньовій економіці приватні особи та підприємства можуть уникнути банкрутства, тіньовий сектор може створювати додаткові фінансові резерви, які можуть бути використані для вирішення соціальних потреб, може виконувати роль стабілізатора економіки під час кризових періодів, оскільки офіційні доходи можуть суттєво зменшитися, тіньова економіка може надавати деякий резерв для громадян, дозволяючи їм уникати економічного краху.

5. Серед учених-економістів немає єдиної думки щодо визначення сутності та складових елементів економічної безпеки. Проаналізувавши різноманітні підходи до визначення економічної безпеки держави, можна зазначити, що економічна безпека держави - це стан економіки країни, в рамках якого розробляються стійкі та науково обґрунтовані методи нейтралізації негативного впливу як внутрішніх, так і зовнішніх загроз. У свою чергу можна виокремити такі основні її складові, які взаємодіють для

забезпечення сталості і стійкості національної економіки: виробнича безпека, демографічна безпека, енергетична безпека, зовнішньоекономічна безпека, інвестиційно-інноваційна безпека, макроекономічна безпека, продовольча безпека, соціальна безпека, фінансова безпека, інформаційна безпека.

Важливо відзначити, що відсутність єдиного розуміння суті економічної безпеки та чіткого визначення її складових у науковій літературі і нормативно-правовій базі породжує ряд суперечностей. Це обставина підкреслює актуальність подальших наукових досліджень у цій сфері.

7. Нормативно-правове забезпечення державного регулювання в сфері детінізації економіки є важливим елементом у системи економічної безпеки України. В Україні система нормативно-правового регулювання має ієрархічну структуру де найвищим рівнем є Конституція України, на другому рівні розташовані закони України, на третьому рівні розташовані підзаконні нормативні акти (постанови КМУ, рішення міністерств та інших центральних органів влади), на четвертому рівні розташовані локальні нормативні акти, які приймаються на місцевому рівні (рішення обласних, районних органів влади), додатково до цього переліку можна додати внутрішньо-фірмові правила та стандарти.

У результаті дослідження було виявлено, що наразі в Україні відсутній комплексний нормативно-правовий документ, який би визначав стратегічні орієнтації, цілі та завдання для протидії тінізації економіки. Отже, є досить актуальною ініціатива прийняття Закону України «Про детінізацію національної економіки».

Крім того, у роботі було зроблено й інші пропозиції щодо напрямку оптимізації та гармонізації нормативно-правової бази з детінізації економічних відносин, а саме: доповнити наступні Закони України: «Про засади запобігання і протидії корупції», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (в соціальній сфері), «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», «Про

основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про національну безпеку України, внести зміни до Податкового кодексу України, удосконалити методику розрахунку рівня тіньової економіки, оновити Указ Президента України «Про заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» прийнятого ще 18 листопада 2005 року, з урахуванням сучасних ризиків та викликів, зумовлених пандемією COVID-19 та відповідними економічними та фінансовими змінами, внести зміни до Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про віднесення держав до переліку офшорних зон».

Дані пропозиції спрямовані на створення чіткого та ефективного законодавчого середовища для детінізації економіки, яке враховує важливі аспекти адміністративної, кримінальної та антикорупційної відповідальності, впровадження яких сприятиме адаптації національного законодавства України до сучасних вимог та потреб та сприятиме гармонізації законодавства з європейськими стандартами.

Важливим є розробка та впровадження прозорих та прогресивних правил, а також суворий контроль за їх виконанням; підвищити ефективність правоохоронних органів та судової системи для подолання корупції, шляхом забезпечення незалежності судів, посилення контролю за діями посадових осіб та впровадження прозорих антикорупційних процедур.

Загальний успіх забезпечення економічної безпеки України залежить від комплексного підходу, що поєднує правові, інституційні та політичні заходи.

8. Макроекономічні показники, такі як рівень ВВП, інфляції, безробіття і процентні ставки, демонструють негативний вплив через вторгнення країни-агресора на початку 2022 року, внаслідок чого економіка перебуває в стані рецесії.

9. Засоби підвищення рівня економічної безпеки можна розділити на: інституційні, організаційні та економічні. Узагальнюючи інструменти економічного управління економічною безпекою виділено наступні: зниження рівня інфляції, забезпечення стабільності національної валюти, забезпечення стійкості банківської системи та стабілізація фінансового ринку.

10. Якщо казати про засоби зменшення тіньової економіки, то серед них основними є: підвищення ефективності контролю і моніторингу роботи державних контрольованих органів, оцінка ефективності державних органів фінансового контролю, оптимізація законодавчої бази для уникнення юридичних колізій та протиріч, удосконалення системи карного переслідування в справах тінізації, включаючи винесення вироків та визначення справедливих штрафних санкцій. Реалізація цих заходів сприятиме не лише зменшенню тінізації економіки в Україні, але і сприятиме економічному розвитку та підвищенню рівня економічної безпеки країни.

11. У даній роботі було розроблено набір рекомендацій, спрямованих на стабілізацію економіки та забезпечення її безпеки в умовах складної макроекономічної обстановки шляхом: підтримки малого та середнього бізнесу, фінансова стабілізація, міжнародна співпраця, безпека інвестиційного клімату, міжнародна співпраця.

Підсумовуючи вищевикладене можна говорити про те, що тіньова економіка залишається актуальною проблемою в Україні, її вивчення та аналіз залишається першочерговим завданням для науковців, економістів та правозахисників. Розуміння коренів та механізмів її функціонування дозволяє розробити ефективні стратегії боротьби з цим явищем та покращити фінансову стійкість країни. Дослідження в цьому напрямку ускладнюється відсутністю достовірної та повної інформації про рівень тіньової економіки.

Таким чином, для відновлення та виведення з тіні економіки України в післяпандемічний та воєнний період, необхідно внести суттєві зміни в державну політику та вирішити проблеми пов'язані з корупцією, судовою системою, правами власності, територіальною цілісністю держави, знизити податковий тягар на бізнес, спростити процедури оподаткування. Інституційно-організаційний механізм повинен виступати основним каталізатором системної детінізації економіки, а використання безготівкових розрахунків може стати ефективним інструментом контролю за джерелами надходжень та витрат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Baldassarini A. Macroeconomic approach to the estimate of the underground economy / A. Baldassarini, S. Pisani. // OECD Meeting of National Accounts Experts. -Paris. -2000., 26-29 September. -13 p.
2. Feige E. L. Reflections on the Meaning and Measurement of Unobserved Economies: What do we really know about the «Shadow Economy». Journal of Tax Administration. 2016. Vol 2:2. p. 2.
3. Feige E. L. The Underground economies. Tax evasion and information distortion / E. L. Feige. -Cambridge: Cambridge University Press., 2007. -389 p.
4. Fleming M.H. The Shadow Economy / M.H. Fleming, J. Roman, G. Farrel // Journal of International Affairs. -2000. -vol. 532 (Spring). -P. 64–89.
5. Feige Edgard L. (1990). Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economic Approach, World Development, 18. -№ 7. -P. 990.
6. Gutmann P.M. The Subterranean Economy / P.M. Gutmann // Financial Analysts Journal. -1977. -№ 33.
7. Loayza N.V. The economics of the informal sector: a simple model and some empirical evidence from Latin America / N. V. Loayza. -Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, Elsevier. -1996. -vol. 45(1), December. -P. 129–162.
8. Schneider F. The size and development of the shadow economies and shadow labor force of 210 ECD countries: What do we really know? / Johannes Kepler University of Zinz, Department of Economics.-2001.-August.-39 p.
9. Schneider F., Enste D. (2002). The Shadow Economy: Theoretical Approaches, Empirical Studies, and Political Implications, Cambridge (UK): Cambridge University Press.
10. Schneider Friedrich / Enste Dominik H., 2000, Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences, in: Journal of Economic Literature, Vol. 38, P. 77-114.

11. Smith Ph. Assessing the Size of underground economy: the Canadian statistical perspectives / Ph. Smith. -Ottawa, Canada. -2006 [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.statcan.gc.ca/pub/13-604-m/13-604-m1994028-eng.pdf>.
12. Smith, J. D. (1985): Market motives in the informal economy, in: Gaertner, W. and Wenig, A. (eds.): The economics of the shadow economy, Heidelberg:Springer Publishing Company, pp. 161-177.
13. Spiro, Peter S. (2003): «Evidence of a Post-GST Increase in the Underground Economy;» Canadian Tax Journal/ Revue Fiscale Canadienne, 41:2, pp. 247-258.
14. Tanzi V. The Underground Economy in the United States Abroad / V. Tanzi. -Lexington, Mass: Lexington Books, 1982. -70 p.
15. Tanzi V. Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy / V. Tanzi // The Economic Journal. -1999. -vol. 109 (June). -P. 338–347.
16. Thomas J. Quantifying the black economy: «measurement without theory» yet again? / J. Thomas // The Economic journal. -1999. -№109 (June). -P. 381–389.
17. Баженова О. Економічна безпека України: сучасний етап / О. Баженова // Банківська справа. - 2008. - № 1. - С. 52–61.
18. База даних The World Bank: <https://databank.worldbank.org/source/worlddevelopment-indicators#>.
19. Бородюк В. М. Методи розрахунку обсягів тіньової економіки / В. М. Бородюк, О. В. Турчинов, Т. І. Приходько // Економіка України. – 1997. – № 5. – С.41-53.
20. Буркальцев Д.Д. Державні механізми управління макроекономічною безпекою України / Д.Д. Буркальцев // Актуальні проблеми економіки. - 2010.- № 11 (113). - с. 29-37, с. 29.
21. Гбур З. Складові економічної безпеки та їх вплив на економічну безпеку України в умовах євроінтеграції. Ефективність державного управління. 2017. Вип. 3 (52). Ч. 2. С. 251 - 257.

22. Гончарова В. О. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави / В. О. Гончарова. - Харків : ХНУ, 2001. - 195 с.

23. Губський, Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення [Текст] : монографія / Б. В. Губський. - К., 2001. - 122 с.

24. Економічна безпека: [навч. посіб.] / за ред. З.С. Варналія. -К.: Знання, 2009. -647 с.

25. Економічний енциклопедичний словник / ред.-упоряд. С.В. Мочерний. -Т. 2. -Львів: Світ, 2005. -568 с.

26. Електронне джерело даних URL: [https://interfax.com.ua/news/economic/951503.html#:~:text=%D0%94%D0%B5%D1%84%D1%96%D1%86%D0%B8%D1%82%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82%D1%83%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%B2,%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%20%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%96%D0%B2%20%D1%83%20%D0%BF%D1%8F%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8E. \).](https://interfax.com.ua/news/economic/951503.html#:~:text=%D0%94%D0%B5%D1%84%D1%96%D1%86%D0%B8%D1%82%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82%D1%83%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%B2,%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%20%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%96%D0%B2%20%D1%83%20%D0%BF%D1%8F%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8E.)

27. Електронне джерело даних Мінекономіки: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=4470bafb-5243-4cb2-a573-5ba15d9c8107&title=MinekonomikiPoperedno>.

28. Електронне джерело даних Мінфіну URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/deficit-derzhbyudzhetu-u-2022-roci-perevishchiv-911-milyardiv-griven-minfin-12098193.html#:~:text=%22%D0%97%D0%B0%202022%20%D1%80%D1%96%D0%BA%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82,%22%2C%20%2D%20%D0%B9%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%8C%>

[D1%81%D1%8F%20%D1%83%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D.](#)

29. Електронні данні державного бюджету України URL:
<https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/>.

30. Електронні данні інфляції URL:
<https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/>.

31. Електронні данні Мінфін URL:
<https://index.minfin.com.ua/ua/finance/assets/>.

32. Електронні данні по безробіттю URL:
<https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/2023/>.

33. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення: [монографія] / М.М. Єрмошенко. - К. : КНТЕУ, 2001. - 309 с.

34. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2021 році: аналітична записка. Мінекономіки України. Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. Відділ з питань економічної стійкості та статистики. Київ. 2021. URL:

<https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendantsiiTinovoiEkonomiki>.

35. Ібраєва Г. Р. Тініва економіка: причини та наслідки для країн євразійського союзу/ Г. Р. Ібраєва, С. А. Філін // Фінанси та кредит. - 2003. - № 19. - С.122-132.

36. Клименко С. П. Основні підходи до аналізу причин і чинників тінізації економіки України / С. П. Клименко // Теорія та практика державного управління. - 2013. - Вип. 3. - С. 202-208. - Режим доступу:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2013_3_30.

37. Корягіна Т.І. Тіньова економіка: аналіз, оцінки, прогнози / Т.І. Корягіна// Питання економіки. -1990. -№3. -С. 110-119.

38. Лук'яненко І.Г., Краснікова Л.І. Економетрика: Підручник / І.Г. Лук'яненко, Л.І. Краснікова. - К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. - 494 с. (з табл., граф).
39. Мазур І. І. Тінізація економіки України в сучасних умовах. Економіка і право. 2012. № 20. С. 33-44.
40. Мандибура В. «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії обмеження. - К.: Парламентське видавництво, 1998. - 134 с.
41. Мандибура В. О. Тіньова економіка як об'єкт системного наукового дослідження / В. О. Мандибура. –К.: Парламентське видавництво, 1997. -123 с.
42. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#top>.
43. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: file:///C:/Users/marii/Downloads/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0_%202021_%D0%A2%D0%95.pdf].
44. Мороз О. В. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2011. 241 с.
45. Мунтіян В.І. Економічна безпека України / В.І. Мунтіян. - К. : КВШ, 1998. - 462 с.
46. Національний банк України URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/mijnarodni-rezervi-stanovili-388-mlrd-dol-ssha-zapidsumkami-listopada>.
47. Національний Банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-prognozuye-znachne-znijennya-inflyatsiyi-ta-povernennya-ekonomiki-do-vidnovlennya-v-tsomu-rotsi--inflyatsiyui-zvit>).

48. Національний Банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/about>.

49. Миколаєва М.І. Тіньова економіка: методи аналізу та оцінки (огляд робіт західних економістів) / М.І. Миколаєва, А.Ю. Шев'яков.: Центр екон.-мат. Ін-т АН, преп. ЦЕМІ, 1987. -53 с.

50. Панченко О. А., Гнатенко В. С., Малєєва А. М. Інформаційна безпека як складова економічної безпеки держави. Проблеми модернізації України: зб. наук. пр. Вип. 10. Матеріали конференції «Розвиток української держави в умовах активізації євро інтеграційних процесів» (Київ, МАУП, 19 березня 2020 р.). К., МАУП. 2020. С. 20 - 23.

51. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: Монографія. - К.: Київський економічний інститут менеджменту, 2003. - 320с.

52. Пастернак-Таранушенко Г. Результати дослідження шляхів забезпечення економічної безпеки України/ Г. Пастернак-Таранушенко// Економіка України. – 1999. - № 2. - С. 21–28.

53. Пірникоза П. В. Фіскальні та економічні наслідки тіньової економіки / П. В. Пірникоза // Економіка та держава. - 2016. - № 9. - С. 84-88. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2016_9_19.

54. Приварникова І.Ю., Степанюк К. В. Тіньова економіка України: причини, обсяги та шляхи їх зменшення // Вісник ЗІДМУ.- Запоріжжя: Вид-во ЗІДМУ. 2010.- № 9. С. 166-168.

55. Приступа, Т., Чайковська, В. (2019). Тіньова економіка та її вплив на соціально-економічний розвиток країни. Приазовський економічний вісник, вип. 1(12). URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/1_12_uk/11.pdf.

56. Супрунова І. В. Удосконалення правового забезпечення державної політики у сфері детінізації економіки// Журнал - Інвестиції: практика та досвід. - 2020. - № 886. - Режим доступу до журн.: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7472&i=18>.

57. Тильчик О.В. Нормативно правове забезпечення протидії детінізації економіки: ретроспективний огляд та пропозиції //Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. - 2017. - № 3. С. 155-159.

58. Тіссен У. Тіньова економіка: методи прогнозування, проблеми кількісної оцінки та висновки для економічної політики / У. Тіссен // Зрушення до ринкової економіки. Реформи в Україні: погляд зсередини. -К., 1997. -С. 61.

59. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження/О.В. Турчинов. -К.: АртЕк, 1995. -300 с. 131 Випуск # 11 / 2017 ЕКОНОМІКА І СУСПІЛЬСТВО.

60. Фінанси : підручник. / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – 2-ге вид. переробл. і доповн. – К. : Знання, 2012. – 687 с.

61. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації. Монографія. Львів : Ахілл, 2008. 660 с.

62. Харазішвілі, Ю. (2019). Тіньова економіка України як резерв її модернізації. Матеріали Міжвідомчої науковопрактичної конференції «Тіньова економіка України як резерв її модернізації». URL: [http://iep.com.ua/publ/zakhodi/konferenciji/mizhvidomcha_naukovo_praktichna_konferencija_tinova_ekonomika_svitovi_tendenciji_ ta_ukrajinski_realiji/19-1-0-55](http://iep.com.ua/publ/zakhodi/konferenciji/mizhvidomcha_naukovo_praktichna_konferencija_tinova_ekonomika_svitovi_tendenciji_ta_ukrajinski_realiji/19-1-0-55).

63. Харко Д. Правова природа тіньової економіки: поняття, причини та напрями детінізації. Вісник Львівського університет. Серія юридична. 2011. № 52. С. 351–357.

64. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення. К.: НІСД. 1997. 144 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рік	Збільшення ВВП, у %	Індикатор тіньової економіки, у %	Зростання прямих іноземних інвестицій, у %	Рівень безробіття, у %
1997	4,4	39,8	47,5	3,9
1998	-0,7	40,1	6,2	3,5
1999	-1,8	44,4	16,5	3,6
2000	5,9	46,3	214,3	3,3
2001	9,1	46,5	15,8	2,9
2002	5,2	48,5	12,7	2,7
2003	9,6	46,5	59,2	2,9
2004	12,1	44,5	65,8	2,8
2005	2,7	42,3	72,4	2,6
2006	7,1	38,4	103,3	2,7
2007	7,9	37,4	65,7	2,6
2008	-15,1	39,1	2,1	2,1
2009	-14,8	38,5	-44,2	8
2010	4,2	35,8	29,4	9,3
2011	5,2	33,7	32,9	8,9
2012	0	33,9	-6,6	8,2
2013	1,3	33,8	-20,1	7,5
2014	-6,6	34,2	-52,2	9,3
2015	-9,9	34,9	-73,3	9,1
2016	2,4	33,3	-6,3	9,4
2017	2,5	31,6	26,9	9,5
2018	3,4	30,8	11,5	8,8
2019	3,2	30,1	16,7	8,3
2020	-4,2	29,3	1,1	9,4
2021	4,5	28,6	13,6	7,4
2022	-30,4	40	190	23,8

Джерело: розроблено автором на основі даних Мінфіну.

Додаток Б

Рік	Виплати державного та гарантованого боргу, у %	Рівень інфляції споживчих цін, у %	Реальні відсоткові ставки, у %	Індикатор тіньової економіки, у %
1997	5,355482	18,0738	26,29108	39,8
1998	7,766556	12,01202	37,92865	40,1
1999	7,910819	27,39993	21,62684	44,4
2000	9,509288	27,50141	11,00146	46,3
2001	4,330501	10,20092	20,03346	46,5
2002	5,155659	5,253741	19,09264	48,5
2003	4,939161	8,16434	8,996081	46,5
2004	3,889304	15,31074	1,812918	44,5
2005	4,134914	24,09606	-6,38368	42,3
2006	3,815566	14,8525	0,27572	38,4
2007	2,906644	22,84234	-7,28021	37,4
2008	2,239329	29,02011	-8,93474	39,1
2009	5,053207	12,62993	7,310139	38,5
2010	2,899337	13,67323	1,931117	35,8
2011	2,764538	14,18191	1,546056	33,7
2012	3,665968	7,982561	9,640127	33,9
2013	8,58525	4,308793	11,83065	33,8
2014	5,520407	15,90174	1,567107	34,2
2015	27,86281	38,88168	-12,2829	34,9
2016	6,459986	17,09713	1,82757	33,3
2017	7,974002	22,09832	-4,68048	31,6
2018	7,257768	15,39853	3,125122	30,8
2019	6,212069	8,246226	10,69366	30,1
2020	9,405872	10,29494	3,624333	29,3
2021	5,299006	25,05968	-9,40957	28,6
2022	4,55	26,6	25	40

Джерело: розроблено автором на основі даних Мінфіну.